

и

ПСИХОЛОГИЯ

2'79

СЪДЪРЖАНИЕ

Обща и социална психология

1. ИВ. СЛАНИКОВ — Общуване и атентивно въздействие	65
2. Д. ЧУРОВСКИ — Към проблема за структурата и функциите на безсъзнателното	72
3. ГР. ОКТОМВРИЙСКИ — Някои съображения относно природата на въображението	80

Педагогическа и възрастова психология

4. Д. БАТОЕВА — Особености на адаптацията на децата към обучението	84
5. Т. ТАТЬОЗОВ — Динамика на емоционалното състояние у деца от 2 до 3-годишна възраст при непосредствени положителни и отрицателни въздействия	90

Психология на труда

6. ИВ. КУСЕВ — Изследване върху динамиката в свойствата на вниманието на оператори на ТЕЦ	96
7. П. ИВАНОВ — Върху мотивите и способностите на работещите в административно-управленческия апарат при внедряване на АСУ	103
8. Р. А. ПОНOMАРЬОВА — Психологически изисквания към професионалната подготовка на учащите се в средните ПТУ	109

Медицинска и спортна психология

9. Р. АРНАУДОВА, Т. МИЛКОВСКА — Особености на вниманието, паметта и мисловната дейност при болни деца със синдромите на Елерс-Данло и Марfan	115
10. Ю. МУТАФОВА — Лидерството като отражение на груповата самоорганизация в спортните отбори	122

Критика и рецензии

11. П. ВАСИЛЕВ — Психическият климат в трудовия колектив	130
--	-----

Научен живот

12. Л. Д. — Симпозиум „Познание и памет“ в Берлин и V конгрес на психологите в ГДР	133
--	-----

PSYCHOLOGY

Official journal of the Bulgarian Society of Psychology
Sofia, V. Levski Stadium

РЕДАКЦИОННА КОЛЕГИЯ

акад. С. Гановски — главен редактор
член-кореспондент проф. Г. Пиръев — зам.-главен редактор
д-р на псих. науки проф. Ф. Генов — отговорен секретар, ст. н. с. Ас. Петков,
ст. н. с. к. п. н. Тр. Трифонов, Хр. Костадинчев

Редакция: София, стадион „В. Левски“ 86-51, в. 477

Дадена за набор на 10. IV 1979 г.

Подписана за печат на 25. V. 1979 г.

Печатница на БЗНС — София, пор. 211

ПСИХОЛОГИЯ

ОРГАН НА ДРУЖЕСТВОТО НА
ПСИХОЛОЗИТЕ В БЪЛГАРИЯ

2—1979
ГОДИНА VII

Обща и социална психология

ОБЩУВАНЕ И АТЕИСТИЧНО ВЪЗДЕЙСТВИЕ

ИВ. СЛАНИКОВ

Атеистичното възпитание на трудещите се е сложна и отговорна задача в развитието на духовния живот при социализма. Успешното решаване на тази задача предполага умелата реализация на цял комплекс от индивидуално- и социално-психологически въздействия. Това се обуславя от факта, че религията като обществено явление функционира не само и не толкова в сферата на „чистата“ идеология, колкото в сферата на обществената и индивидуалната психика.

Атеистичното психично въздействие¹ не може да се схване в пълнота, ако то се разглежда като едностранино въздействие, а не като взаимодействие, общуване.

Общуването, наред с дейността, е основна форма на социалната реализация на личността. Общуването на върващите извън кръга на религиозното им обкръжение е един от основните фактори за преодоляване на религиозното отчуждение, защото „общуването се проявява като индивидуализирана форма на обществените отношения, като тяхна личностно-психологическа конкретизация.² Във и чрез общуването върващият изявлява не само своето общо социално качество, но и цялата гама от личностно неповторимото у себе си. Ето защо общуването е форма не само на неговото абстрактно, общо социално утвърждаване, но и на цялостното му личностно утвърждаване.

Човешкото общуване е сложен процес, изключително многообразна и съдържателна дейност. То съдържа много аспекти и акценти, изпълнява многообразни функции. Ето защо и значението му за всяко психично въздействие, включително и атеистичното, е огромно.

Атеистичното въздействие се стреми да преодолее обусловената от религиозната нагласа установка на дезидентификация с комуникатора-атеист и да утвърди на нейно място установката на идентификация с него, а също и установката, свързана с познавателните интереси на личността. Общуването на атеиста с върващите не само ги развива познавателно, но и съдействува за преобразуването на техните

¹ По-подробно за психичните въздействия вж. Цв. Карадашев и Р. Трашкиев, Психични въздействия, С., 1977.

² Л. П. Буева, Общественные отношения и общение, сб. Методологические проблемы социальной психологии, с. 147, М., 1975.

чувства чрез все по-плътното им доближаване до техния социален, нерелигиозен първообраз.

Атеистичното психично въздействие има специфично отношение към формално-ролевото и неформалното общуване. Последното не е така строго регламентирано. То е много по-богато по съдържание, много по-гъвкаво по форма. В него личностите се изявяват много по-непосредствено, свободно и многостранно. Поради това е най-подходящо за цялостно психическо въздействие върху човека, какъто е случало при атеистичното психично въздействие.

Психологическата бариера, предубедеността спрямо атеистично въздействие, се преодолява най-непринудено при неформалното общуване, при което личностите противостоят една на друга като равноправни единици.

Обаче общуването, чрез което се реализира атеистичното въздействие, е особен род общуване. То съчетава в органично единство функциите на ролевото и неформалното общуване. Това общуване е ролево, доколкото неговият инициатор (атеистът) изпълнява определено обществено поръчение, изхожда съзнателно, преднамерено от определена социална позиция, от определени идеологически съображения. Общуването на атеиста с върващите е непринудено, неформално по форма, по ролево, социално ангажирано по съдържание, по функции. Нещо повече, без последния момент в него не би могло да се реализира преднамереното, съзнателно въздействие върху психиката на върващите в атеистична насока. Друг е въпросът, че при ефикасно реализираното атеистично въздействие между съдържанието и формата на общуването се извършва непрекъснато взаимопреливане. От една страна, и най-обобщеното социално съдържание,носено от атеистичното въздействие, прелива успешно в личностно достояние на върващия в такава степен, вътракато той го е възприел като непринудено личностно въздействие на лектора, събеседника и пр. От друга страна, неформалното, непринуденото, личностно-интимното в общуването на атеиста с върващите не е чиста, неконтролируема спонтанност, а специфично „доизграждане“ на влаганото в това общуване дълбоко социално съдържание на равнището на неговото специфично, неповторимо личностно въплъщение.

Тези съображения поставят пред личността на атеиста-коммуникатор специфични изисквания. Ефикасното атеистично въздействие е един от случаите, при които социалната роля трябва да се приеме дълбоко вътрешно, личностно, да се слее с най-интимното психическо съдържание и подбуди на личността. Атеист, който не чувствува личностни симпатии, предпочтение към социалната си роля, който я изпълнява чисто разсъдъчно, не може и да я реализира психически ефективно, т. е. не може да реализира непринуденото, неформално общуване с върващите. От друга страна, веднъж затвърдени личностните връзки с върващите, на определен етап последните започват да се отнасят с по-малка предубеденост към социалната роля на атеиста, когато тя се е вече откроила повече или по-малко ясно в съзнанието им. Нещо повече, на етапа, когато нерелигиозните ориентации са спечелили по-голям терен в психиката на върващите, не са изключени и смътно останали симпатии към тази негова роля, които са и очертаващи се симпатии към онези перспективи на собственото развитие на върващите, чиито очертания те предчувствуваат, без да са преодолели още напълно инерцията на старото.

Неформалното общуване, в много по-голяма степен от ролевото, е способно за предаване не само на значения, но и на личностен смисъл³. А това е изключително важно при мирогледното формиране или преустройство, което е стратегическа цел на атеистичното въздействие.

Общуването на атеиста с вярващите е психологически пълноценено, когато се осъществява „взаимонрелигане“ между тях не само на интелектуално, но и на емоционално равнище. Без това не може да се реализира процесът на взаимна идентификация. Този процес се изразява в това, че всяка от двете страни на общуването се стреми да поеме вътрешно, субективно върху себе си „ролята“ на другия, да се постави на мястото на неговите чувства, на неговите цялостни преживявания. Доколкото обаче активната страна, инициаторът на общуването е атеистът, именно той трябва първи да даде пример на своя партньор (или партньори) на този интерес към вътрешния свят на другия човек, към неговите мисли и чувства. Ставайки взаимна, идентификацията се затвърдява още повече в хода на общуването. Интересът към другия човек от своя страна подсилва познавателния интерес, дори когато се е утвърдил първоначално независимо от него. Общуването с вярващия може да започне на основата на чисто информационното „осигуряване“, но то достига своята истинска психологическа пълноценост, пълнокръвен мирогледен ефект, когато се издигне до равинецето на личностната идентификация. Както и обратно, начният „задвижващ“ елемент в общуването може да бъде въздействието на някои личностни изяви на атеиста. Но ако общуването застопи на този етап, без да се включи активното задействуване на познавателните интереси, на мисленето, то рискува да се изроди в безконфликтен сантиментализъм, който ще си остава безкрайно далечно от стратегическата цел на атеистичното въздействие.

По-нататъшното задълбочаване на емоционалните контакти на атеиста с неговите партньори в общуването води до тяхното по-нататъшно психическо сближаване, изразено на степента на съпраживяването. Това означава, че атеистът е успял да активизира в нужната степен очевидни психически елементи, които могат да сближат хората независимо от различията в техния мироглед. Психическото сближаване пък, от своя страна, съдействува за ускоряване на мирогледното сближаване.

Взаиморазбирането между хората в хода на общуването предполага две психологически условия. Първото: да се обръщаме към човека с въздействия, които да възбудят у него душевни състояния, поне отчасти познати от собствения му опит. Второ: психиката на слушателите в дадения момент да не е заета с други душевни състояния, с други мисли и чувства, нехармониращи с изразяваните от говорещия.⁴ Приложено към общуването на атеиста с вярващите, това означава необходимостта от добро познаване на техния вътрешен свят, а също способността да се поддържат в активно състояние желанията от атеиста преживявания, единствено способни да обезсилят преживяванията с нежелан, обратен ефект.

В общуването атеист-вярващи, наред с информационно-комunikативната и афективно-коммуникативната функция, трябва да се отделя необходимото внимание и на неговата регулационна функция, без чи-

³ Ср. Социальная психология, М., 1975, с. 161.

⁴ Ср. Д. Н. Овсяннико-Куликовский, Собрание сочинений, т. VI, СПб., 1914, с. 7.

то реализиране не би се осъществила своевременно и ефективно дейностната реализация на личността, не би се достигнало органичното единство между общуване и дейност.

Общуването като социално-психологическо явление протича на различни равнища в зависимост от различни показатели: дали се въздействува върху една личност или върху цяла група; дали публиката е еднородна или нееднородна в социално-психологическо отношение; дали е анонимна, разпръсната или концентрирана с възможности за пряк контакт между нейните участници; дали общуването е пряко (на личност с личност или личности) или опосредствувано от техническите възможности на средствата за масова информация. Всички тези особености поставят определен отпечатък върху психологическата характеристика на общуването, върху ефекта на психичното въздействие.

Експерименти с преподнасянето с различни способи на един и същ текст показват определена градация във възможностите на тези способи да формират или изменят мнението на адресата. Най-ефективно е личностното въздействие, следвано от груповото, лекцията, телевизията, радиото.⁵ При личностното въздействие се реализира най-пълно неговата психическа синтетичност и заразителност, най-ефективно се преодолява психологическата бариера на отчужденост и предубеденост спрямо нерелигиозните ценности. От друга страна обаче, социалната същност на човека-върващ прави твърде въздействуваща върху него и груповата оценка. С прехода към лекцията, телевизията и радиото като способи на въздействие нараства психическата дистанцираност, засилва се опосредоваността, анонимността на въздействието, то придобива по-абстрактни контури. Разбира се, това понижава психическият ефект на въздействието, но, най-малко по чисто технически съображения, от това тези способи не губят своето огромно социално значение. По-важното обаче е, че те имат и някои специфични психологически предимства, между които на далеч не последно място стои тясната им връзка с поддържането на оптимален социално-психологически климат (макар че за последния най-голямо значение има вътрегруповото общуване). Изобщо общуването, взето в неговите частни, индивидуализирани форми, никога не съществува абстрактно, извън определен социално-психологически фон. Последният засилва или, обратно, потиска ефективната реализация на тези форми.

В условията на повсеместна грамотност и пепреќъснато повишаваща се образованост на народа в социалистическите страни повишава своята роля литературата (включително печатът) като класическо средство за косвено общуване между хората. Това се отнася по-специално и до сферата на атеистичната дейност, като към по-общите съображения трябва да се прибавят и специфично психологически.

Наистина писмената реч не е така ционизирана и въздействуваща в емоционално отношение. При нея по-голямо значение има обменът на мисли и идеи, не на чувства и емоции.⁶ Но тъкмо последният факт, който я лишава от едни психологически предимства, ѝ дава други.

Книгата „беседва“ с читателя без свидетели. Тя може да каже на върващия онова, което той не би пожелал да слуша от пропаган-

⁵ Вж. Вопросы теории и методов идеологической работы, вып. 7, М., 1977, с. 63.

⁶ В. С. Коробейников, Духовное общение, обмен информацией, идеологическая борьба, М., 1976, с. 32.

диста в присъствието на други хора, особено ако те са вярващи.⁷ Мнозина въпроси, които биха могли да предизвикат у вярващия определен протест в хода на беседата (защото при прекия личностен контакт склонността към спонтанно реагиране и противопоставяне е много по-силно изразена), се възприемат много по-спокойно, когато са поставени в литературата. Освен това четенето предоставя повече време и спокойна обстановка за размисъл върху възприетите идеи.⁸ Всичко то за налага литературата като могъщо средство за формиране на атеистичния мироглед, за активизиране на познавателните интереси на вярващите, тяхното логическо мислене, цялостното им интелектуално развитие.

Както класическите (литературата и печатът), така и най-новите средства за масова информация (киното, радиото, телевизията), наред с масовата лекционна пропаганда, се отличават с присъщото им социално внушение, „респективност“. Те са мощни проводници на общественото мнение, което в условията на социализма по принцип е против религията. От друга страна, тези средства гарантират най-плътното информационно осигуряване по линията на дадени идеи. Обаче най-мощен ускорител на прекия конфликт на зараждащите се нови мирогледни ориентации с религиозната установка е личностното общуване. Със своята синтетичност то е най-прекият психически аналог на мирогледната ориентация, която е най-обобщената, най-синтетичната от всички човешки ориентации. Трудно се утвърждава в съзнанието на средния човек онзи мироглед, който в процеса на общуването не му е предложен в убедително личностно покритие. Освен това прякото общуване на личност с личност дава възможност на атеиста да съгласува най-плътно своето въздействие с индивидуалните аспекти на религиозната психика. Тъй както масовите средства за въздействие ангажират вярващия най-вече в неговото общо социално качество, индивидуалното въздействие, без да пренебрегва последното, се съгласува много по-ефективно и с индивидуално-неповторимото във всяка личност.

Общуването предполага диалектическото единство на общността и различията между хората: „ако хората бяха абсолютно тъждествени по своите психологически качества, общуването би било ненужно, ако пък те бяха абсолютно различни, то би било невъзможно“⁹. Първата и най-елементарна основа за комуникационен контакт на атеиста с вярващите е, че и двете страни са хора. Да се подчертава в общуването онова, което сближава всички хора (стремеж към щастие, справедливост и пр.), е добра основа за сближаване с вярващите. Но само върху тази основа общуването все още би имало твърде елементарно-абстрактни измерения. За радост, общността между атеиста и вярващите като две страни на общуването може да се реализира в много по-конкретни очертания. Основа за взаиморазбирането ни с вярващите освен най-общото човешко качество е и етническата общност: например българското етническо самочувствие.¹⁰ Към тези показатели могат да се прибавят общността в социално-политическите (социали-

⁷ Впрочем, при индивидуалното устно въздействие, фиксиращо точно определена религиозна личност, емоционалните реакции на противопоставяне, на защита на собствения религиозен „престиж“ са не по-слабо изразени.

⁸ Ср. Вопросы научного атеизма, вып. 9, 1970, с. 272.

⁹ Г. С. Скомаровский, Общение как деятельность, в сб. Понятие деятельности в философской науке, Томск, 1978, с. 139.

¹⁰ Ето защо е желателно атеистът и вярващите като страни на общуването да имат единакъв етнически произход.

стически) ориентации, а също и по-частни сходства от професионален, любителски и битов характер. Накрая, ако ямаме предвид не епизодичната, а системната работа на атеиста с даден вярващ или група вярващи, общността като основа за взаиморазбирането в общуването може да придобие още по-конкретни очертания. Защото става дума не само за първоначалната, изходна близост, която дава възможност да се установят първите контакти, но и за онази все по-задълбочаваща се близост, която е резултат на самото общуване на атеиста с вярващите. Особено градивни са чувствата и асоциациите, свързани със съвместната им дейност, с конкретните (включително и материални) грижи, оказани на вярващите. Общността като основа за ефективно общуване на атеиста с вярващите е динамична величина. Тя започва от някакво първоначално равнище и постепенно в хода на добре организираното общуване се разширява и задълбочава, стимулирачки чрез самото това по-нататъшното разпръзване и задълбочаване на общуването.

Другият момент в общуването — това са различията в психическия строй, чувствата, опитът, съдържателното покритие на термините и категориите, в мисловните възможности и пр. на общувашите. Ако тези различия не се отчитат с целата им сериозност, може да се изпадне в опасни илюзии. Не бива да се забравя, че дори когато е постигнато искрено словесно съгласие по дадени проблеми, то никога не е отношение на две метафизически тъждествени съдържания в съзнанието на общувашите. Например религиозната психическа установка оцветява по специален начин всяко психическо съдържание и са напълно реални случаите, когато зад еднаквите формално-терминологически конструкции и езикови построения у вярващите и атеиста се крие твърде различно, дори противоположно съдържание. Не бива да се забравя и елементарният факт, че вярващите като страна на общуването се отличават от атеиста не само в качеството си на вярващи, но и по редица, едва ли не безкрайно много други човешки показатели. Те също нюансират смисъла, който всяка от страните влага в разменяната информация.

Всяко въздействие върху съзнанието на нашия партньор в хода на общуването среща в неговата психика аналогични, но не тъждествени с тези на комуникатора структури и затова формира в тази психика аналогичен, но не тъждествен с този на комуникатора образ. „С помощта на думите ние не предаваме, а предизвикваме аналогични мисли в главата на възприемация.“¹¹ При това „колкото е по-сложно чувството и мисълта, които „предавате“ на другия (т. е. възбуджате у другия), толкова по-слабо ще бъде сходството между вашето чувство или мисъл и съответствуващото чувство или мисъл на другия“.¹² Без съмнение, мислите и чувствата, които атеистът иска да „предаде“ на вярващия, са изключително обобщени, сложни, защото носят мирогледен характер. И тук всяка илюзия за бързо оближаване с неговите психически структури и модели са изключително вредни. Само системно реализираното общуване, издигащо се постепенно от едно психическо равнище на друго, може да доведе до постепенното, но сигурно сближаване на тези структури и модели с целта на атистичното въздействие. Не бива обаче да се забравя, че и най-пълното сближаване е само относително, но не и абсолютно.

¹¹ А. Г. Смиркин, Сознание и самосознание, М., 1972, с. 216.
¹² Д. Н. Овсяннико-Кулниковский, цит. съч., с. 8.

Общуването е процес, който дава тласък за актуализацията в една или друга насока на многообразните психически потенции на вярващия. То съдействува не само за съдържателното обновяване на неговата психика, но и за подобряването на някои чисто формални показатели – например самостоятелността и гъвкавостта на мисловните процеси. Подобряването на показателите от подобен характер на свой ред съдействува за задълбочаване на съдържателното обновяване на психиката. Особено тясно са свързани човешкото мислене и общуването. Само като общуваме с вярващия, можем да активизираме у него способността да мисли аналитично, да сравнява, да си служи с по-сложни мисловни конструкции. Въпреки реализирания диалог постепенно прераства във вътрешен, който улеснява процеса на самоанализ и преоценка в съзнанието на вярващия. Но истински продуктивен участъв на отношение може да бъде само диалогът, в който вярващият участвува като напълно равноправна страна, излагаща без всякакви задържки своите собствени мисли.¹³

Ако към свободното интелектуално разгръщане на вярващия в хода на общуването се прибавят и ефективно реализираните емоционални контакти, последното се превръща в мощен инструмент на неговото социално самоутвърждаване, за непрекъснато повишаване на чувството му за човешко достойнство. Непрекъснато проявяваното уважение към вярващия (изразено както на езика на мисленето, така и на езика на чувството) се трансформира в неговата психика като непрекъснато повишаване на чувството за лично достойнство, което е солиден противовес на чувството на самопрезрение пред лицето на „божествените“ ценности. Същевременно уважението към вярващия става причина непрекъснато да расте и неговото собствено уважение към личността на атеиста, защото оценката, която човекът дава на другите, се определя до голяма степен от това, как те са оценяват.¹⁴

От своя страна, засилващото се уважение към атеиста повишава възможностите на неговото възпитателно въздействие.

COMMUNICATION AND ATHEISTIC INFLUENCE

Iv. Stanikov

The paper studies the psychological aspects of communication from the stand point of the atheistic influence. The relation of atheistic psychological influence towards formal — role and informal way of communication is studied, as well as the different forms and levels of communication between an atheist and theist. This relation is shown as a dialectic unity of community and differences of partners. The paper reveals the role of communication with theists for the improvement of a number of factors of their psychics and for the development of thinking and self-analysis abilities and a sense of self-respect in them.

13 Социалното принуждение, което, според Пиаже, може лесно да се съчетава с аутизма, не поражда логическо мислене; съответствуващо му всички форми на додолгическото. Логическото мислене представлява продукт от коопераците, където взаимният контрол поражда нуждата от доказателство, от обективност.

14 Ср. Изграждане на развито социалистическо общество и формиране на личността, С., 1976, с. 148.

КЪМ ПРОБЛЕМА ЗА СТРУКТУРАТА И ФУНКЦИИТЕ НА БЕЗСЪЗНАТЕЛНОТО

Д. ЧУРОВСКИ

Проблемът за безсъзнателното в диалектико-материалистическата философия и психология дълго време стоеше извън сферата на актуалните проблеми. Основните причини за подобно игнориране са две. Първо — това беше спонтанна реакция срещу експозиционистичните опити на психоанализата през 30-те години да преражне от метод за лекуване на неврозите и тясно психотерапевтична теория във философия на културното развитие на човечеството. След неуспешните опити психоанализата да се съгласува и интерпретира от позициите на марксизма в Съветския съюз, където през 20-те години бяха преведени значителен брой от съчиненията на З. Фройд, тя беше отхвърлена. През следващите години беше направен опит психологията да се разработи върху естественонаучните основи на физиологичната теория на И. П. Павлов.

Философите от своя страна, критикувайки различните идеалистически течения в съвременната буржоазна философия и по-специално ирационалистическите и волунтаристически възгледи на Шопенгауер, Хартман, Ницше и др., също бяха настроени отрицателно към проблема за безсъзнателното. Липсата на конкретна частнонаучна разработка или поне на философска концепция, която равностойно да се противопостави на критикуваните буржоазни концепции за ролята на безсъзнателното във философията и психологията, логически водещ до обявяването му за псевдопроблем, реален до радикалното му отхвърляне като ненаучна и реакционна теория от гледна точка на диалектическия материализъм.

Второ — не бива да се забравя, че диалектико-материалистическата философия беше направила само първите си стъпки в обяснението и преобразуването на света. Въпросите, решени от Маркс, Енгелс и Ленин, само трасираха пътя на новата философска система, подробното разработване на която все още предстоеше. От друга страна, въпросът за безсъзнателното генетически е свързан с проблема за съзнанието, т. е. с основния философски въпрос и в този смисъл представлява кардинален проблем не само за марксистката философия. Решаването на такива въпроси като природата, генезиса и развитието на съзнанието, съотношението между психика и съзнание, психофизиологичният проблем, теорията на познанието и много други изискват колективните усилия на много изследователи и продължителен период от време.

Неблагоприятните последици от временното игнориране на проблема за безсъзнателното в скоро време наложи поставянето му и решаването му във философски и частнонаучен аспект. Не беше трудно да се разбере, че явленията, които се обясняват от различните концепции за безсъзнателното, са неоспорими факти и критиката срещу подобни теории ще бъде неефективна и незавършена до противопоставянето им на диалектико-материалистическата теория за безсъзнателното.

¹ Редакцията приканва читателите да се изкажат на страниците на списанието по застъпеното от автора становище.

Съзнанието е психичен феномен, присъщ само на човека. То се детерминира двустренно от еволюцията на мозъка, resp. психичното и редица социални фактори. Съществуването на психиката до появата на съзнанието, във филогенетичен и онтогенетичен план е безспорно. Тази досъзнателна психика е само една от формите на безсъзнателното, имащо отношение към въпроса за произхода на самото съзнание. С други думи, решаването на редица проблеми по естествен и непри нужден начин поставят на дневен ред проблема за безсъзнателното.

По- внимателната интерпретация на класиците показва, че те не само че не са отричали реалността на безсъзнателното, но и по различни конкретни поводи са изказвали и редица мисли, говорещи не-двуимислено за положителното им отношение към проблема. Така например в „Немска идеология“, характеризирайки психичното, Маркс и Енгелс, отбелязват: „... това е чисто стадно съзнание и тук човек се отличава от овена само по това, че за него съзнанието заменя инстинкта или че неговият инстинкт е осъзнат“ (7, с. 31).

Енгелс в „Лудвиг Фойербах и краят на класическата немска философия“ отбелязва, че законите на познанието и законите на битието отразяват две поредици от закони, които по същество са идентични, а по своя израз са различни доколкото човешката глава може да ги прилага съзнателно, докато в природата — а до сега до голяма степен и в човешката история те се прилагат по несъзнателен начин под формата на външни необходимости сред безбройни поредици от привидни случайности (8, с. 299).

Конспектирайки книгата на Абел Рей „Съвременна философия“, в параграфа за безсъзнателното Ленин отбелязва неговата мисъл: „Но ако е трудно да се преувеличава обемът, заеман от безсъзнателното в нашата организация, то и не би следвало както това много често правеше известна шрагматическа психология да се преувеличава качественото значение на това несъзнателно“ (6, с. 451).

Приведените мисли показват, че класиците разглеждат психиката в процес на развитие и не я свеждат само до съзнателна дейност. Очевидно е, че те не отъждествяват психика и съзнание, макар че при определянето на понятието „материя“ Ленин употребява категорията „съзнание“ в предельно широк смисъл, който напълно се покрива с психичното. Това налага ясно да се разграничат философската категория съзнание, която е синоним на психичното в смисъл на идеално, и психологичното понятие съзнание, което е присъщо само на разумния човек и е едно конкретно и специфично проявление на психичното. Психическата дейност, протичаща извън сферата на ясното съзнание, може да се определи като безсъзнателна. Обширната област на безсъзнателната психическа дейност има определени функции и специфична структура. То, подобно на съзнанието, не е никакъв самостоятелен психичен процес, а представлява сложно и интегрално образование, отворена полифункционална система.

Понастоящем проблемът за безсъзнателното във философията и психологията остава все още дискусационен. Лансираните хипотези могат да се обобщят в три теории: психологична, физиологична и психо-физиологична. Психичната природа на безсъзнателното се споделя от И. М. Сеченов и И. П. Павлов, В. М. Бехтерев, Д. Н. Узладзе, С. Л. Рубинштайн, Л. С. Виготски, А. Н. Леонтиев, Е. В. Шорохова, А. С. Праангвишвили и др. Физиологичната теория се разработва от А. Т. Бочоришвили, В. М. Ковлагян, Ф. В. Басин и др., а И. Т. Бжалава,

Ш. Н. Чхартшвили и др. са представители на психофизиологичната теория за безсъзнателното.

Линсата на единна теория и многобройните опити да се очертаят границите на такава от различни идеи и позиции в машабите на диалектико-материалистическото съвящане за света водят до терминологична неяснота. Различните автори при изясняване на проблема за безсъзнателното влагат различно, често противоречно съдържание в предпочтаните понятия. Едни говорят за безсъзнателно, други предлагат това понятие да бъде изхвърлено от употреба в марксистката философия и психология поради компрометирането му от психоанализата. Други предпочитат употребата на несъзнателно, предсъзнателно, досъзнателно, подсъзнателно, извънсъзнателно, следсъзнателно, несъзнаване висша нервна дейност и пр. Това налага да се класифицират и по-точно да се определят някои от основните понятия, за да се избегне излишно недоразумение. Някои автори схващат безсъзнателното само чрез негативната му характеристика — като антипод на съзнанието, други търсят и положителни характеристики и ти намират в отражателната способност и регулативните му функции.

В последно време доминира мнението, че за безсъзнателно е правомерно да се говори само при наличието на развито съзнание. Разширяването на обема на това понятие извън тези граници с нищо не ще способствува за решаването на проблема. От друга страна, отделните форми на безсъзнателното се разглеждат като различни варианти на съотношение между безсъзнателното и съзнателното (10, с. 71).

Пръв опит за структурен подход при решаването на проблема прави З. Фройд. Както е известно, той разделя психиката на три части: 1) съзнание, 2) предсъзнателно и 3) безсъзнателно. Съзнанието включва това, което субектът осъзнава в дадения момент. Предсъзнателното се изгражда от представи и желания, които не са включени актуално в съзнанието, но които могат лесно да проникнат там. Безсъзнателното включва подбуди, изхождащи от половия инсон и влечението към смъртта, то е аморално и асоциално образувание, съществуващо извън времето. Определяща роля в психическия живот играе безсъзнателното. Предсъзнателното изпълнява функциите на „цензор“, допускащ в съзнанието само обществено приемливи форми от проявата на безсъзнателното — съновидения, гречки, символи и др. (14, 15).

По-късно при опит да подходи към същия проблем чрез личността, З. Фройд предлага същото деление, но определя отделните компоненти като „То“, „Аз“ и „Свръх Аз“ (16).

Основна форма на взаимодействие между отделните подсистеми е антагонизъмът.

Това деление е умозрително и изградено върху абсолютизирането на някои клинични наблюдения. Експерименталните данни от по-ново време го опровергават напълно. Нормалното взаимодействие между съзнанието и безсъзнателното е синергизъмът, а не антагонизъмът. Независимо от полограничността ѝ, тези идеи полуличаха широко разпространение, което според нас се дължи между другото и на това, че те все пак бяха някаква „система“ и внасяха определен порядък в хаоса. Същото може да се каже и за последователите на З. Фройд, които се опитаха да ревизират психоанализата, в това отношение и „творчески“ да я доразвият.

К. Г. Юнг схваща психиката като затворена система. Безсъзнателността се състои от лично безсъзнателно и колективно безсъзнател-

но. Психичното съдържание на първото се състои от сетивни комплекси, а на второто — от така наречените архитипове, които авторът разглежда в различни аспекти (20).

Л. Белак — един от най-изтъкнатите представители на неофрайдизма, разграничава няколко аспекта на бессъзнателното — физиологичен, структурен и динамичен. Първият включва вегетативните функции на организма, вторият — неосъзнаваните автоматизирани действия, а динамическият аспект — онази част от несъзнателното, която има неотриемливо за съзнанието психическо съдържание, но може да проникне в него посредством символизация (1).

Според някои автори бессъзнателните феномени могат да се разделят на статични и динамични.¹

Статичното бессъзнателно включва психичните автоматизми, формираните навици и свойството на паметта да съхранява приятата информация. Към динамичното бессъзнателно се отнасят неосъзнаваните усещания и възприятия, интуицията, процесът при формирането на навиците, някои моменти от мисленето. Основна функция на статично-бесъзнателното е съхраняването и прегрупироването на наличната информация, а за динамичното — основна функция е не запазването, а получаването, преработката, обобщаването и изобщо образуването на нова информация върху основата на наличната такава (5, с. 11).

Според по-голяма част от авторите, разглеждащи този проблем, може да се приеме, че бессъзнателното е най-общото понятие, включващо всички форми и проучвания на несъзнаваната психическа дейност. В същото време частно научното понятие бессъзнателно трябва да се разграничава от философската категория бессъзнателно, което има преди всичко мирогледен характер..

Разгледана в аспект на генезис и развитие, психиката продължително време (милиони години) съществува, без да съществуват обективни условия за възникване на съзнание. Целият този период от филогенезиса може да бъде определен като досъзнателен. Досъзнателното характеризира не само животинската психика, която е качествено различна от тази на човека, но и психиката на малкото дете при оформяне на съзнанието му. По тази причина при употребата на това понятие винаги трябва да се посочва в кой смисъл се използва. След оформянето на индивидуалното съзнание психиката може да се раздели в онтологичен аспект на несъзнателна и съзнателна. Несъзнателното следва да се схваща както в неговата отрицателна, така и в неговата положителна характеристика. То от своя страна може да се раздели на предсъзнателно, следсъзнателно и подсъзнателно. За определящ фактор и критерий при това деление се приема ролята на съзнателния момент в процеса на взаимодействие с несъзнателното. Към предсъзнателното се отнасят такива форми на несъзнателната психическа дейност, които предшествуват съзнателната дейност и в значителна степен я определят. като типичен пример в случая може да се посочи установката. Към следсъзнателното се отнасят такива несъзнателни форми, които намират своя тензис в съзнателното, но в процеса на реализирането си отпадат от съзнателния контрол. Типична форма на следсъзнателното са автоматизираните действия и навиците. Контролирани първоначално от съзнанието в процеса на

¹ Тази дихотомия класификация води началото си от Т. Рабо, който е представител на физиологичното направление при решаването на проблема за бессъзнателното. Колкото и странно да изглежда, тя е оказала влияние върху автори, представители на психологическото направление.

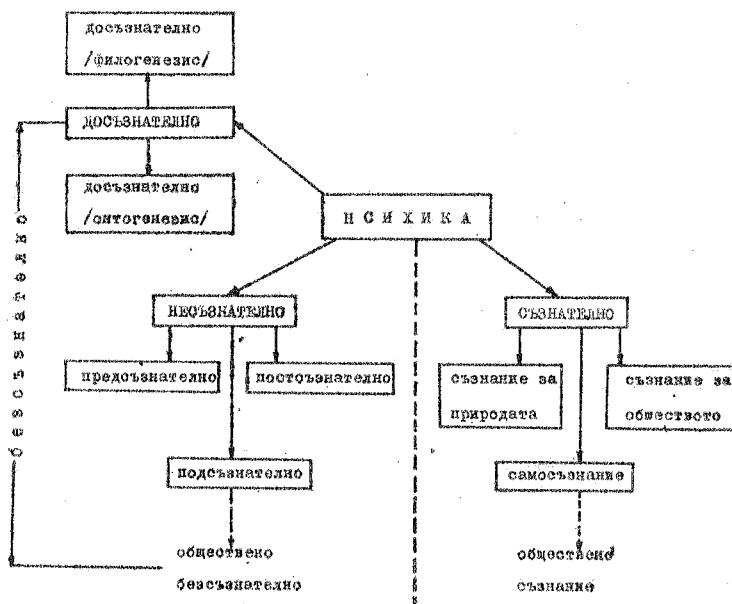
узвояването им (напр. свирене на пиано), впоследствие губят съзнателния контрол, автоматизират се и се осъществяват като несъзнавана психическа дейност. За разлика от предсъзнателното и следсъзнателното, които в определен момент и степен могат да се осъзнаят, подсъзнателното представлява несъзнавана психическа дейност, заключаваща се главно в регулативни функции, които по правило не се осъзнават. Тук се отнасят такива форми на несъзнателната психическа дейност, като психични програми, определящи съзнателното, без самите те да се осъзнават. Като пример на подсъзнателно може да се посочат някои хипнотични и особено постхипнотични явления.

Съзнателното от своя страна може да се раздели на съзнание за природата, обществото и самосъзнание. В психологически план структурата на съзнанието включва: възприятии процеси, памет, мислене, разсъдък и разум, емоции, интереси, воля, разумна дейност, цепеполагане и творческа активност (11, с. 88—125).

В онтогенетичен план първо се осъзнава обективният свят, представен главно чрез природата и обществото, а по-късно субектът осъзнава и своето място в тях, т. е. формира и самосъзнанието.

Разгледани в социален аспект, несъзнателните форми се представят в обществено безсъзнателно, а съзнателните в различните форми на обществено съзнание — религия, изкуство, политика, наука и пр. По-строго казано, тези форми са по-скоро резултат на сложната диалектика от обществено безсъзнателното и обществено съзнателното. В исторически аспект при религията господствува безсъзнателното, а при науката — съзнателното.

В най-общ вид класификацията може да бъде представена в следната схема.

Фиг. 1.

Приведената класификация на основните структурни елементи на безсъзнателното и съзнателното, като всяка класификация е условна и в известен смисъл огрубява действителното състояние на нещата.

В същото време обаче тя внася известна яснота в този проблем, кое то осмисля нейното разработване. Като първи опит за класифициране на различните несъзнателни и съзнателни прояви на психиката, от период когато последните не са изучени достатъчно добре, тя естествено съдържа и някои недостатъци, които впоследствие могат да бъдат отстранени посредством обосноваването на други класификации.

За да приключим въпроса за психичната структура, ще посочим накратко обособилите се засега форми на проявление съответно за безсъзнателното и съзнателното. Съдържанието на несъзнателното трябва да се разграничиava от формите на проявление. Съдържанието се привнася отвън и отразява особеностите на отразяваните предмети и явления. Формите на проявление излизат извън сферата на известните психически процеси, качествени особености на личността — усещане, възприятия, представи, памет, мислене, чувства, воля и др. Съзнанието не се изчерпва с нито един от тези процеси, вкл. и от мисленето, а представлява тяхна интегрална функция. Принципно подобна е и „феноменология“ на безсъзнателното. То като че ли дублира посочените прояви на съзнателното, като включва и някои неприсъщи за него.

На първо място трябва да се посочат несъзнателните усещания. Те са проучени експериментално задоволително по отношение на другите форми, особено подигравовите дразнители, субсензорни реакции и др. Интересни експерименти са правени и по отношение на несъзнателните възприятия. Особено интересни резултати са получени от грузинските психологи. Несъзнателните възприятия се наблюдават и във всекидневието и често са условия за преживяването на различни предчувствия.

Несъзнателните представи се проявяват в различни хипнотични експерименти, в художественото и научното творчество и др. Известно е например, че италианският композитор Тартини е довършил една от своите сонати по време на сън („Дяволските трели“) и след събуждането си я нотирал. Музикалните образи, които композиторът е търсил така усърдно в будно състояние, се оформят извън контрола на съзнанието под формата на съновидения.

Несъзнателното има отношение и към съхранената информация в паметта под формата на опит. Представлява интерес въпросът оказва ли тази информация влияние върху съзнателно протичащия процес, или остава латентна до актуализирането ѝ в съзнанието. Този въпрос може да бъде решен и експериментално. Първоначалните наблюдения свидетелствуват за някакво влияние, но границите му и формите на проявление не са изяснени задоволително.

Несъзнателното намира проява и в автоматизираните действия (навиците). При добре усвоена дейност същите могат да се автоматизират и в значителна степен да протичат извън контрола на съзнанието. Някои дейности, като управление на автомобил, предполагат подобна автоматизация в значителна степен. При тези условия водачът успоредно с управлението на колата може да води интересен разговор, който изцяло да го погълне. При наличието на критични ситуации обаче автоматизираните действия преминават под контрола на съзнанието, в резултат на което се взема оптимално решение. Автоматизираните действия следва да се различават от импулсивните, които са свързани директно с инстинктивните реакции. Например при рязко изсвириране на клаксон човек отскача от пътя и едва тогава осмисля ситуацията. Тези действия също се реализират несъзнателно.

Добре проучена форма на безсъзнателното е установката. Последната изразява психическа нагласа и готовност за извършване на определено действие. В някои случаи то може да се фиксира и да се преживява като натраплив страх, като в същото време се разбира несъстоятелността на подобни опасения.

Итуицията изразява най-ярко несъзнателния компонент в процеса на мисленето. Тя е проучвана в различни аспекти, но засега не е изяснена задоволително. Това се отнася и до другите несъзнавани компоненти в мисловния процес. В същото време обаче много са случаите, които ги показват че безспорен начин, което налага необходимостта от експерименталното им проучване.

Потребностите субективно се преживяват като влечения или желания. Влечението е недостатъчно осъзната потребност, а желанието може да се определи като осъзнато влечение. Осъзнатото желание като потребност трябва да се разграничава от осъзната потребност като интерес.

Мотивите, определящи целенасочената дейност на субекта, са функции на съзнанието. Има основание обаче да се допусне в тях и наличието на определен несъзнателен компонент.

Аналогични особености се откриват и при емоциите, волевите и непределните действия, творческата активност, антиципацията, съновиденията, хипнотичните и постхипнотични явления. Тези по-висши форми на проявление на несъзнателното са неизмеримо по-сложни поради многостранната диалектика между съзнаваните и несъзнаваните компоненти. Те могат да намерят своето правдоподобно обяснение единствено след разработването на общата теория на безсъзнателното, каквато що настоящем все още липсва.

Интересни прояви на несъзнателното се откриват и при патологичните отклонения, които обаче излизат извън рамките на настоящия анализ.

Засега е твърде трудно да се разграничават съзнателните функции от несъзнателните. Причината се крие в синергичното действие на двете полифункционални системи, както и нездадоволителното познаване на това взаимодействие.

Основната и най-всеобхватна функция на психиката е отражението. В процеса на развитието и усъвършенстването си се обособяват някакъв относително самостоятелни свойства на психиката, които в същото време представляват и ясно изразени функции. Такива са ориентировъчната функция, способствуваща за приспособяването на животното и человека към действителността; информационната функция, която представлява друг аспект в дейността на психиката, а именно приемане, преработка и предаване на информацията; регулативната функция, изразяваща се в регулирането на отделните движения, действия и дейности. Постепенно психодески функции в по-голямата си част протичат безсъзнателно. С възникването на съзнанието се усложняват и развиват присъщите му функции. По-важните съзнателни функции са оценка на явленията, която се извършва върху основата на осъзнатите потребности, ценостна ориентация, морални и естетически норми. Ценностната ориентация е една от формите на оценъчната функция. Творческата функция на съзнанието в широк смисъл на думата осъществява приспособяването на окръжаващата действителност към потребностите на человека. (Тази дейност е недостъпна за животните, те само се приспособяват към нея, без да я променят непосредствено). Тя преминава като червена нишка

през всяка човешка дейност и представлява атрибут на съзнателното. Целеполагането представлява осмислянето на предстоящата дейност и формиране на цел, отразяваща потребностите на човека. Ясно, съзнатата цел насочва и структурира дейността. Тя определя и волевия акт.

Мотивацията отразява моралния момент в поведението и като такъв също е функция на съзнанието.

Регулативната функция на психиката при наличието на съзнание то се развива до управленческа функция, която изразява осъзнаното, целенасочено и планомерно изменение в поведението на човека с оглед осигуряването на адекватно действие за всяка ситуация.

Изброените психически функции не изчерпват отражателната способност. Разграничаването на безсъзнателните от съзнателните функции е твърде условно. Ако е необходимо едно дихотомно деление на функциите, може да се каже, че за безсъзнателното са присъщи регулативните, а за съзнателното —repräsentativните функции.

Решаването на проблема за структурата и функциите на безсъзнателното има не само теоретично значение, но и голямо практическо значение при решаването на различни частнонаучни проблеми. В последно време с развитието на кибернетиката интересът към този проблем отново нарасна. Има основание да се очаква формирането на нова наука на границата на психологията и кибернетиката — психокибернетика, която, за разлика от съществуващото тонастоящем направление в кибернетиката „изкуствен интелект“, ще използва кибернетиката като частнонаучна методологическа основа, върху която ще разработи общата теория за безсъзнателното, ще разкрие сложната диалектика на съзнаваната и несъзнаваната психическа дейност, както и принципите за съзнателното им управление в разумни граници.

ЛИТЕРАТУРА

1. Бассин, Ф. В. — К проблеме „бессознательного“. Вопросы философии, 1962, 7, 112—124.
2. Бассин, Ф. В. — Проблема „бессознательного“ М. 1968, с. 468.
3. Бочорашвили, А. Т. — Проблема бессознательного в психологии. Тбилиси, 1961.
4. Дмитриев, А. Н. — Современные представления о природе бессознательного. Вестник Московского университета, философия, 1967, 6, 34—45.
5. Дмитриев, А. Н. — Проблема бессознательного в философии и психологии. Автореферат кандидатской диссертации. М. 1968, с. 16.
6. Ленин, В. И. — Съчинения, т. 38.
7. Маркс, К., Енгелс, Ф. — Съчинения, т. 3.
8. Маркс, К., Енгелс, Ф. — Съчинения, т. 21.
9. Новиков, А. А. — К вопросу о содержании понятий „бессознательное“ и „неосознаное“. Вестник Московского университета, философия, 1972, 3, 22—34.
10. Ротенберг, В. С. — Разные формы отношений между сознанием и бессознательным. Вопр. философии, 1978, 2, 70—78.
11. Смиркин, А. Г. — Сознание и самосознание, М., 1972, с. 303.
12. Тугаринов, В. П. — Философия сознания, М., 1971, с. 198.
13. Узинадзе, Д. И. — Психологические исследования, М., 1966.
14. Фройд, З. — Несъзнатото, С., 1932, с. 36.
15. Фройд, З. — Введение в психоанализата, С., 1947, с. 370.
16. Фройд, З. — „Я“ и „То“, Л. 1924.
17. Чхартишвили, Ш. Н. — Проблема бессознательного в советской психологии. Тбилиси, 1971, с. 62.
18. Шалютин, С. М. — О неосознаности логических структур. „Ученые записки Свердловского пед. ин-та“, 1967, сб. 63, с. 25—39.
19. Шерозия, А. — К проблеме сознания и бессознательного психического. Тбилиси, т. I: 1969; т. II: 1972.
20. Юиг, К. Г. — Избранные труды по аналитической психологии, т. III, „Структура бессознательного“, с. 645.

D. Churovski

The paper presents a critical survey of the basic concepts of the involuntary on which the author expresses his opinion and attitudes.

The author also makes an attempt to state his grounds of his idea for the structure and functions of the involuntary.

НЯКОИ СЪОБРАЖЕНИЯ ОТНОСНО ПРИРОДАТА НА ВЪОБРАЖЕНИЕТО

ГР. ОКТОМВРИЙСКИ

Проблемът за природата на въображението е занимавал ума на човека повече от две хилядолетия. Това не е случайно. Активната роля, която въображението е играело в неговата познавателна и практическа дейност, всяко е стимулирала търсенията за правилно научно обяснение на тази интересна област от психическия му живот.

Първоначално въображението се е разглеждало при проявата му в митове, легенди, предания и др., в които се преобразува миналият опит на човека в разнообразни фантазии образи за всевъзможни свръхестествени същества. По-късно, с възникването и развитието на науката се поставило началото и на изучаването на въображението като важен фактор в познавателната и практическата дейност на човека.

Независимо от големия интерес към въображението, то дълго време се е намирало вън от основните занимания на философи и психологи. Опитите за научното му обяснение винаги са се сблъсквали с редица трудности, свързани с разкриване структурата и особеностите в самото протичане на въображението.

Чисто умозрителният път на изследването на въображението като процес, който се е наложил в психологията от принципа на асоциацията и е считан за основа на изследването на висшите психически процеси, не е можел да обясни тяхната дълбока същинност и механизми на осъществяване.

Определено може да се каже, че и досега изясняването на природата и механизмите на въображението като психическо явление представлява основна задача за научната психология, която все още не е разрешена. Много аспекти на този наистина труден за обяснение психичен феномен са все още недостатъчно добре изучени. Причините за това биха могли да се търсят както в сложността на самия акт на въображението, така и в неразработването на методи за експериментално изследване на същинността и закономерностите му. Показателно е, че и досега в психологията няма изградена единна и стройна система, върху основата на която биха могли да се формулират общите и специфичните особености на въображението.

В съвременната научна психология най-разпространено е схващането, че въображението е психически процес, който се състои в създаването на нови образи въз основа на преработването на представления ни опит, придобит от миналото (Л. С. Выготски, Б. М. Теп-

лов, С. Л. Рубинштайн и др.). Това определение изразява както спецификата на самото въображение като отражение, създаване на новото, така и „механизма“, с помощта на който се получава това ново — преобразуването, преработката на миналия познавателен опит на субекта. Именно преобразуването на миналия опит е основният, кардинален момент във въображението като процес. „Преобразуването е основна характеристика на въображението. Да се въобразява — значи да се преобразява“.¹

Характеризират природата на въображението, споменатото определение подчертава, че негова специфична черта е относителната независимост на субекта по отношение на своя минал опит. В това се изразява възможността на човешкото съзание при определени условия „да изпълнява действителността“.

Възникнало като специфична човешка дейност в процеса на практиката, въображението всяко предполага откъсване от непосредствената даденост, нейно идеално преобразуване. В. И. Ленин пише: „Приближаването на ума (на человека) към отделното нещо, снемането на отпечатък (= на понятието) от него не е прост, непосредствен, огледално мъртъв акт, а сложен, раздвоен, зигзагообразен, включващ в себе си възможността за отлитане на фантазията от живота; нещо повече: възможност за превръщане (и при това незабележимо, несъзнателно от човека превръщане) на абстрактното понятие, на идеята във фантазия (в последна сметка = бог). Защото и в най-простото обобщение, в най-елементарната обща идея („маса“ изобщо) има известен къс фантазия.“²

Въображението е необходим елемент на човешката трудова дейност, която не би била възможна без предвиждане на резултатите от труда под формата на идеален план, схема или модел. Потребностите, възникващи в процеса на опознаването и изменението на външния свят от човека, стремежът към все по-дълбоко проникване в тайните на битието, са основата, върху която се изгражда и развива въображението.

Източник на въображението, както на всеки друг познавателен психически процес, е обективната действителност. Именно тук, в отношенията към външния обект, детерминиращ въображението, може и трябва да се търси особената структура на този процес.

Въображението е процес, който се изразява в създаването на субективни образи на предмети, които по-рано не са били възприемани от човека било поради факта, че не се срещат в действителността, че не са включени в човешкия сетивен опит или те изобщо са недостъпни за сетивните органи. „За висшите форми на проявление на въображение характерно ще дава съзнаването на известна свобода към миналия опит. Въображението е толкова по-плодотворно, колкото довече се отклонява, преобразувайки действителността, но отчита при това нейните съществени черти“.³ Отчитайки връзките на новото във въображението с действителността, от една страна, и изяснявайки си до колко новите образи (продукти) на въображението се явяват първообразни, оригинални, човекът предпазва превръщането на своето въображение от познавателен процес в безплодна умствена игра.

Възникването в хода на съзнателната дейност на човека на нови конструктивни съдържания, които нямат място в миналия му опит, но

¹ С. Л. Рубинштайн, Основы общей психологи, М., 1946, с. 324.

² В. И. Ленин, Философски тетрадки, С. 1956 г., с. 308.

³ С. Л. Рубинштайн, Основы общей психологи, М., 1940, с. 270—271.

отговарят на определени обективни изисквания, е характерна особеност на въображението като продуктивен процес. „Съществено за въображението е насочеността на съзнанието, изразяваща се в откъсване от действителността и в известна относителна автономна дейност на съзнанието, която се отличава от непосредственото познание на действителността.“¹

От познавателна гледна точка това означава, че посредством въображението човек може адекватно да отразява обективната действителност, излизайки далеч зад пределите на непосредствения си сетивен опит.

Ако анализираме гносеологическата му същност, неизбежно ще стигнем до извода, че въображението е специфична за човека познавателна дейност, която намира своето място във всички степени на единния познавателен процес. Тук на преден план винаги изпъква органическото единство на сетивните и логическите моменти в спецификата на неговата структура.

Практическата дейност на човека, обединяваща в себе си непосредствената дейност с всеобщата необходимост, е обективна основа на това вътрешно взаимодействие на сетивното и рационалното във въображението. Въображението не може да бъде отнесено нито само към сферата на сетивното, нито само към сферата на абстрактното. То е своеобразно единство на едното и другото. Именно в това органическо единство на сетивното и рационалното трябва да се търси познавателната роля на въображението в практическия опит на човека.² В последно време въпросите около природата и специфичните механизми на въображението придобиха отново актуален характер. Една от причините за това се крие в недостатъците, които се съдържат в определението на въображението, срещащи се в съвременната психологическа литература. Разбирането на въображението като творчески процес, необходим за създаването на нови образи върху основата на преработване на миналия опит, поддържано от много психологи, се оказва недостатъчно за разкриване на познавателната функция на фантазийните образи. То не подчертава специфичността на новите образи, за разлика от образите, преработени в паметта.

Известно е, че всеки познавателен психически процес има сложна структура, съществена характеристика на която е неговият двойствен характер. От една страна, той се проявява като самостоятелен процес, а от друга — като съставка или страна на останалите психически процеси на съзнанието като цяло. Тази закономерност е в сила и за въображението: „Въображение“ — това е процес на преобразувания на образа на паметта, — това е аспект, страна и при това необходима страна на всеки процес на сетивно отражение на действителността... Задачата на научното изследване се заключава в това да се изучат общите и специалните закономерности на този процес на преобразуване (съставляващ аспект, страна на единния общ процес на психическо отражение на света от човека).“³

Наличието на специфична жизнена функция на въображението, поражданите от него познавателни психически продукти (нови образи), както и особеностите на неговата структура определят самостоя-

¹ Л. С. Выготски, Развитие высших психических функций, М. 1956, с. 348—349.

² Вж. Л. С. Коршунова, Соотношение чувственного и рационального в въображении, В-к МГУ, 1969 г., № 2.

³ С. Л. Рубинштайн, Принципы и пути развития психологии, М. 1959, с. 38—39.

телното място на разглеждания от нас процес в личническия живот на човека. От друга страна, определянето на въображението като създаване на нещо ново под формата на образ, представа или идея (Вж. Психология под ред. А. А. Смирнов и др., С., 1967, с. 309) доведе до отъждествяването на въображението с всеки творчески процес. По този начин отнемането от въображението на образността, като негов специфичен признак, в крайна сметка доведе никой психолог до мисълта "за отричане съществуването на въображението като самостоятелен личнически познавателен процес.

Прибързаността, с която се подлага на съмнение съществуването на въображението като процес, не е случаена. В основата на онита за отричане на специфически човешката „потребност от въображение“ лежат трудностите, свързани с дадения проблем. Малкото експериментални изследвания в тази област, липсата на обобщеност на малкия и без това по обем експериментален материал все още водят до много недоразумения в разбирането на същността на въображението и ролята, която то заема в практическата дейност на хората.

SOME CONCEPTS RELATED TO THE NATURE OF IMAGINATION

Gr. Oktomvriyski

The paper reveals some concepts related to the study of human imagination. Besides, an attempt is made to describe the present state of the problem revealing the difficulties that are to be solved by the research worker as well as some ways clarifying the essence of psychic mechanisms of imagination.

ПЕДАГОГИЧЕСКА И ВЪЗРАСТОВА ПСИХОЛОГИЯ

ОСОБЕНОСТИ НА АДАПТАЦИЯТА НА ДЕЦАТА КЪМ ОБУЧЕНИЕТО

Д. БАТОЕВА

Реформите в образователната ни система отредиха на обучението в детската градина все по-широко място и все по-голяма роля за всестранното развитие на децата.

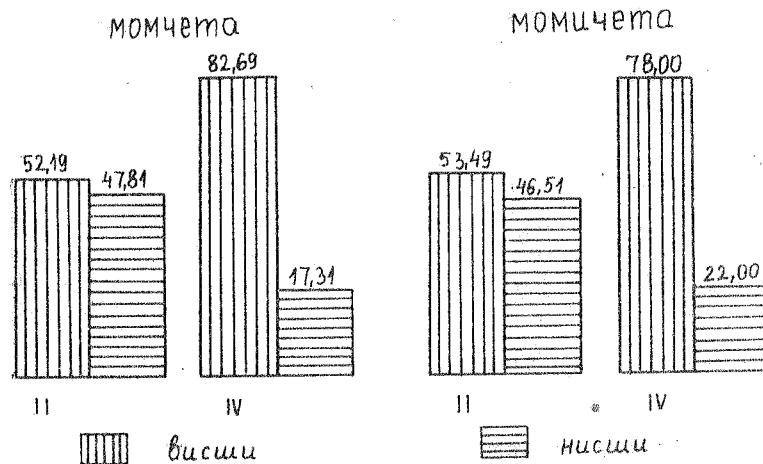
Като нов вид дейност, не основен за предучилищната възраст, то преставя пред функционалните възможности на нервната система на децата по-големи изисквания и предизвиква известни изменения в реактивността им. Това се потвърждава от редица научни данни, които разкриват влиянието на организираните занимания с децата в детските градини върху реактивността на техния организъм (9, 10, 13, 14). Някои автори разглеждат значението на редица физиологични, психологични и функционални показатели на училищната зрелост на децата за по-лесната им адаптация към обучението в училище (1, 2, 6, 15). Други обсъждат въпроса за акцелерацията в развитието на децата от предучилищната възраст и основните проблеми, свързани със здравеопазването и хигиената на детската възраст (7, 3). Посочва се и необходимостта от системна подготовка на децата преди постъпването им в училище и влиянието на възпитателната работа, извършвана в детските градини върху готовността на децата за училищно обучение (16, 5, 11, 12).

С оглед да се извърши психохигиенична оценка на възпитателната работа в детските градини и адаптацията на децата от 5—7 години възраст към обучението, бе извършено комплексно проучване в продължение на 3 учебни години. Обхванати са 485 деца от софийски детски градини и са проведени 8506 изследвания. Установи се функционалното състояние на висшата нервна дейност и измененията в реактивността в пределите на I и II сигнална система, честотата на движенията, сетивно-двигателната усетливост, устойчивостта и интензивността на вниманието, особеностите на краткотрайната слухова памет, активността на децата в учебния процес, училищната зрелост и здравното състояние (физическо развитие и заболеваемост). Направени са също и анкетно-социологични проучвания.

Данните са обработени по вариационната статистика с установяване на критерия по Фишер-Стюдент. Извършен е линеен корелационен анализ и установяване на зависимости с помощта на екзактния критерий на Фишер и формулата χ^2 .

Изследването на функционалното състояние на висшата нервна дейност, с оглед определяне възможностите на децата за обучение, показва, че в тази възраст се извършва значително развитие и функционално укрепване на нервната система на децата.

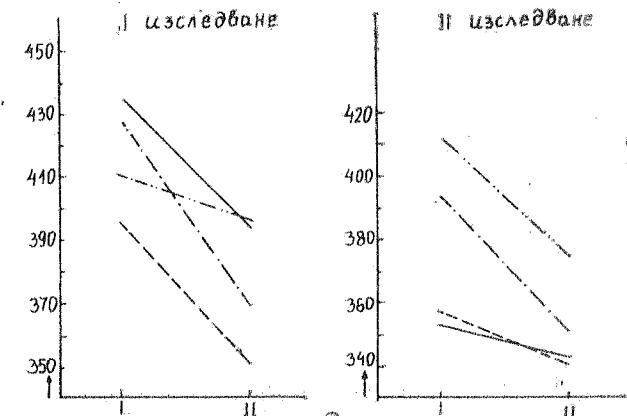
Увеличава се общата интензивност на психическата дейност. Развива се аналитико-синтетичната страна на висшата нервна дейност. Постига се качествено усъвършенстване на всички психически процеси (фиг. 1).

Фиг. 1. Словесни реакции на децата от II и IV група висши и нисши отговори (в %)

Особен подем в развитието на висшата нервна дейност се установява в 5-годишната възраст, особено при момчетата, като 5—6-годишните почти се доближават до уровень на развитие на 6—7-годишни деца, което първите са по-лесно уморяеми.

По отношение динамичните изменения в реактивността на децата, характеризиращи въздействието на обучението върху нервната система, се установи, че общо взето, то се приема добре от децата на тази възраст и не предизвиква отрицателни изменения в реактивността им. Установи се, че заниманията не затрудняват нормалното протичане на нервните процеси. Напротив, по-вечето от децата след обучението повишиха интензивността на психическата дейност, като се подобрява функционалното състояние на нервната система. Физиологичните изменения, които настъпват, са в пределите на функционалните колебания, сълощаване и подобряване на показателите според дневното, седмичното,

Фиг. 2. Динамика на словесните реакции на децата от III и IV група при обучението (в сек.)

III група: — момчета, момичета;

IV група: — момчета, --- момичета

и годишното натоварване с тенденция за възстановяване на изходните им равнища след пощенния сън (фиг. 2 и 3).

Данните от хронометражка показваха, че при умерено натоварване на нервната система, произтичащо от характера, съдържанието и времетраенето на заниманията, работоспособността на децата в учебния процес е

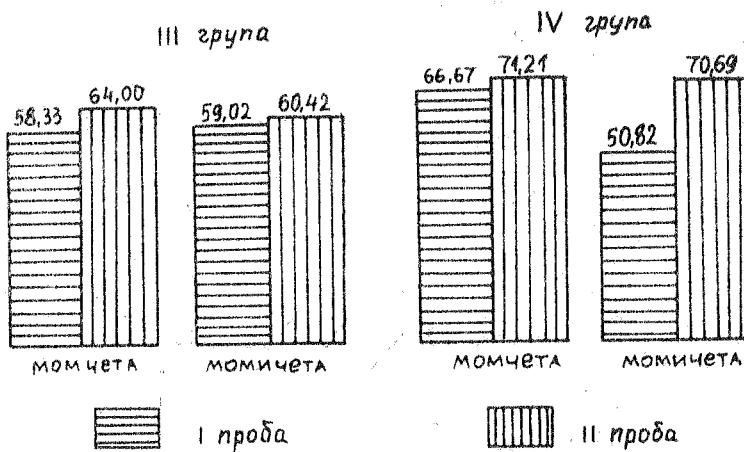
добра и интензивността на психическата дейност се повишава в годишната динамика. За това свидетелствуват и всички данни от изследванията по другите показатели.

Подробният анализ на индивидуално извените от всяко дете данни, сравнени сами със себе си и със средните стойности за възрастовата група, разкриха също положителното влияние на обучението върху реактивността на по-голямата част от децата.

Фиг. 3. Динамика на латентното време на сложната зрително-моторна реакция на децата от III и IV група при обучението (в милисек.)

III група — момичета, — момчета,
IV група — момичета, — момчета

На фиг. 4 са отразени в проценти данните зернамалиите величини на латентното време на сложната зрително-моторна реакция след участие в обучението. Подобни са резултатите и по отношение качеството

Фиг. 4. Намалили латентното време на сложната зрително-моторна реакция след обучението (в %)

и бързината на словесните реакции, устойчивостта на вниманието и обемът на паметта. Достигнатата адаптация към учебната работа в тази възраст има колеблив характер и при увеличени изисквания, особено в края на учебната година, дори и при децата от най-голямата група се достига до отрицателни изменения в стойностите на изследваните показатели.

Въпреки посоченото обаче, общо взето, благоприятно влияние на обучението върху реактивността на повечето от децата (60—65 %), при останалата част от тях се установи, че то предизвиква известни отрицателни изменения в реактивността им, изразени във влошаване на стойностите на изследваните показатели и равнището на работоспособност. Това показва, че при 35—40 % от децата обучението изисква по-голямо напрежение на физиологичните функции и довежда до известна умора поради недостатъчно развитие на адаптивните им механизми към учебното натоварване.

Направените допълнителни изследвания за разкриване причините за това показваха, че адаптивните възможности на децата към обучението се обуславят от редица ендогенни и екзогенни фактори, които в тясна взаимна връзка взаимодействуват върху реактивността им.

Преди всичко стана ясно, че измененията в реактивността на всички деца не са еднакви и данните не могат да се разглеждат отделно от условията на живот, развитие и възпитание, здравно състояние и възрастови полови и индивидуални особености. В тази връзка се доказва, че децата с известно изоставане във физическото развитие (7,33 %) проявяват по-лесна уморяемост при учебно натоварване и реагират с по-неблагоприятни изменения във физиологичните функции в сравнение с децата с уронен на нормално физическо развитие (80,58 %) и тези с ускорено физическо развитие (12,09 %).

Същото се установи и по отношение децата с невротична болест (6,77 %) — обучавани и възпитавани в условията на детските градини, в сравнение със здрави деца от съответните възрастови групи.

Доказва се също, че и индивидуално-типологичните особености на децата определят и особеностите в реактивността им при обучението и адаптацията към условията на живот в детската градина. Деца от уравновесения тип в. и. д. (25,18 %) подобряват функционалното състояние на в. и. д. след участие в занятията, а тези от задръжния тип (11,06 %) — влошават.

Същото се констатира и по отношение на социалната адаптация, като уравновесените деца се приспособяват най-добре към условията на живот в детската градина, следвани от инертните (18,83 %), възбудимите (15,29 %) и задръжните (11,06 %).

Училищната зрелост, като комплекс от морфо-функционални, психологични и социални показатели, е съществено условие за по-лесната адаптация на децата към обучението. Училищно зрелите деца приемат по-лесно учебното натоварване, което не се отразява отрицателно върху функционалното състояние на нервната система. (Във възрастта 6,5—7 г. се установи, че 84,21 % от децата са училищно зрели, 5,26% — средно зрели и 10,53 % — незрели, като момичетата изпреварват момчетата по степен и срокове на зрелост (фиг. 5). Училищно зрелите деца са с по-висок функционален уронен на в. и. д. Това се явява основен критерий за училищната зрелост, наред с показателите на соматичната зрелост и морфо-функционалното развитие на организма или т. и. биологична възраст, която у последните изпреварва или е в съответствие с календарната им възраст.

От особено голямо значение и не на последно място за по-лесната адаптация на децата към обучението се оказа системната подготовка, която те получават от детската градина. Установи се, че при по-малките деца (5—6 г.) процентът на тези, които по-лесно адаптират, е по-нисък от този

при по-големите деца (6—7 г.), а именно: 44,72% от момчетата и 65,32% от момичетата на 68,59% и 78,89%.

Това се дължи не само на възрастовото развитие на децата и положителните изменения в психиката и поведението им, но и на въздействието на обучението и възпитанието, което съдействува за развитие на приспособителните механизми. Горното се потвърждава и от факта, че от всички изследвани деца от 5—7 г. 44,75% посещават детската градина

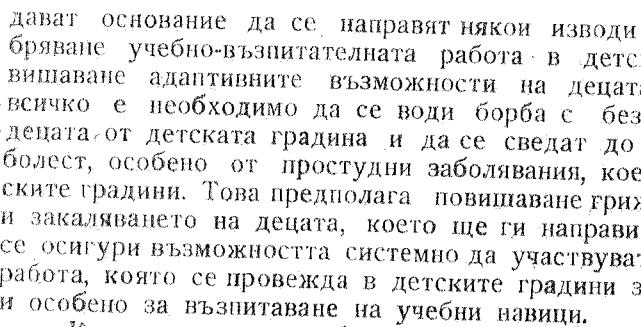
още от 4-годишната си възраст и само 7,23% са постъпили в края на предучилищния период.

Общо взето, 63,21% от децата, особено момичетата, се поддават лесно на възпитателно въздействие и не представляват трудност за учителките и за своите родители, изисквайки индивидуален подход и грижи.

Оказа се, че 64,35% от тях посещават с желание детската градина и прекарват деня радостно и спокойно, като в голямата груда процентът на тези деца се увеличава (63,95% от момчетата и 72,41% от момичетата).

Получените данни

Фиг. 5. Степен на училищна зрелост на децата от 5—7 г. според възрастта им (в %)

Фиг. 5. Степен на училищна зрелост на децата от 5—7 г. според възрастта им (в %)

дават основание да се направят някои изводи и предложение за подобряване учебно-възпитателната работа в детската градина с оглед по-широкане адаптивните възможности на децата към обучението. Преди всичко е необходимо да се води борба с безпричинните отсъствия на децата от детската градина и да се сведат до минимум отсъствията по болест, особено от простудни заболявания, което е често явление в детските градини. Това предполага повишаване грижите по здравеопазването и закаляването на децата, което ще ги направи по-работоспособни и ще се осигури възможността системно да участвуват в учебно-възпитателната работа, която се провежда в детските градини за подготовка за училище и особено за възпитаване на учебни навици.

Към всяко дете трябва да се прилага строг индивидуален подход при обучението според неговите сили и възможности. Това се отнася особено за деца, които са по-лесно уморяеми, често боледуват, изостават в своето физическо развитие, имат никакви дефекти в зрението, говора, слуха и др. или са по-необузданни, лесно се разсейват, не проявяват интерес към заниманията и т. н.

Особено внимание трябва да се обърне на момичетата, които изоставят по някои показатели, характеризиращи училищната зрелост, от момичетата на същата възраст.

Смятаме, че програмният материал за обучение по различните раздели на работата в детските градини трябва да се разпределя равномерно през цялата учебна година, а не да се увеличава обемът на занятията и времетрането им в края на учебната година, което се отразява неблагоприятно върху работоспособността на децата и някои от тях достигат до състояние на умора.

ЛИТЕРАТУРА

1. Антропова, М. Б. и др., Исследование готовности детей к обучению на основании ряда морфофункциональных и психофизиологических показателей. Новые исследов., по вобр. физиол., 1976, 1, 11—14.
2. Батоева Д., Проверяне на училищната зрелост на деца от детските градини. Психология, 1977, 3, 167—175.
3. Батоева Д.—Към въпроса за психо-физическото развитие на децата от детските градини. Хиг. и здрав., 1978, 4.
4. Богина, Т. Л., Особенности адаптации детей 4—7 лет к режиму детского сада в зависимости от их состояния здоровья. Тезисы конф. функцион. и адаптаци. возмож. у детей и подростков, том. II, М., 1974, 74—76.
5. Венгэр Л. А., Психологические вопросы подготовки детей к обучению в школе. Дошк. возн., 1970, 4, 36—39.
6. Вишневская, Ю., Изучение морфофункциональных показателей и "школьная зрелость" у детей 6—7 лет. Социальная среда и здоровье подрастающего поколения, М., 1975, 11—23.
7. Громбах, С. М., Акцелерация развития и задачи гигиены детей и подростков. Гиг. и сан., 1971, 10, 40—45.
8. Добрецов, В. И., О некоторых адаптационных реакциях детей старшего дошкольного возраста на физическую нагрузку. Тезисы конфер. функцион. и адаптаци. возмож. детей и подрост., т. I, М., 1974, 21—23.
9. Дубинская, И. Д., Реактивность детей дошкольного возраста. Тезисы всесоюзн. конфер. "Вопросы гигиена и сост. здор. детей дошкол. возр." М., 1973, 36—38.
10. Жукова, Н. И. и др. Изменение показателей реактивности организма в период адаптации к дошкольным учреждениям. Новые исслед. по вобр. физиол., 1975, 4, 73—74.
11. Запорожец, А. В., Психофизиологические возможности ребенка-дошкольника и оптимальные педагогические условия их реализации. Тезисы конфер. функцион. и адаптаци. возмож. детей и подрост., т. II, М., 1974, 93—95.
12. Запорожец, А. В., Г. А. Маркова, Въпроси за теорията и практиката на подготовката на децата за училище в СССР. Предуч. възп. 1976, 2, 1—8.
13. Кафеджиева, Л. и др., Особености на натоворащото и дневния режим на децата от детските градини. Летописи на ХЕИ, 1974, 45, 93—164.
14. Кривогорский, Е. Б., Т. А. Санинко, Функциональная зрелость детей к систематическому обучению и приспособление их к учебным нагрузкам. Тезисы конфер. функцион. и адаптаци. возмож. детей и подр. т. II, М., 1974, 105—106.
15. Куинджи Н. Н., — Причины случаев недостаточной школьной зрелости детей поступающих в школу. Гиг. и сан., 1977, 9—36.
16. Петрова Е. — Некоторые вопросы за умственное възпитание на децата от детската гралища и подготовката им за училище. Предуч. възп. 1970, 6, 9—15.

PECULIARITIES OF CHILDREN'S ADAPTATION TO EDUCATION

D. Batoeva

8 506 Studies were carried out applying the complex methods to find out the peculiarities of children's adaptation to education. 485 Children, aged from 5 to 7, were studied.

The data showed that, generally, education is well accepted by children of this age. When the nervous system is loaded moderately during the lessons children's labour ability is good and intensity of psychic activity increases in annual dynamics.

It was proved that the changes in reactivity of the high nervous system activity depends on the level of physical development, school maturity, type peculiarities and training which children have acquired for school at kindergarten.

ДИНАМИКА НА ЕМОЦИОНАЛНОТО СЪСТОЯНИЕ У ДЕЦА ОТ 2 ДО 3-ГОДИШНА ВЪЗРАСТ ПРИ НЕПОСРЕДСТВЕНИ ПОЛОЖИТЕЛНИ И ОТРИЦАТЕЛНИ ВЪЗДЕЙСТВИЯ

Т. ТАТЬОЗОВ

Емоциите са от особено значение за свързването на малкото дете със света. Чрез своите чувства и емоции то проявява субективното си отношение към разнообразните влияния на околната среда. При удовлетворяване или неудовлетворяване на дадена потребност у него възниква положително или отрицателно отношение към реалната действителност, изразявашо се в състояние на удоволствие или неудоволствие.

Емоциите са и първи форми на общуване с възрастните. През ранното детство те са в основата на действията на детето, определят неговото поведение и твърде често се явяват като мотиви на това поведение. Някои автори, като Т. Волькина, Ш. Заховер, А. Тимофова (4), К. Обуховски (11), Б. Додонов (6, 7), Р. Заченаций, Е. Яковлева (8), В. Вилюнас (3), О. Дацкевич (5), М. Eastman (14), L. Fabre (15), отбележавайки ролята на емоциите в поведението на детето, посочват емоционалните състояния като интегративен фонд на поведенческите реакции и че в зависимост от емоционалната си насоченост хората различно реагират на един и същи външни стимули.

Смяната на едно емоционално състояние с друго дава отражение в мотивационната сфера, изменя реакцията на външните сигнали, нарушила адекватността на биологическата реакция, изменя нормалното поведение (А. А. Вальдман, Э. Э. Эвартау—2).

Емоционалното развитие на децата от ранна възраст е неделима част от общото им психическо развитие. През периода на ранното детство емоциите, както всички психически прояви, имат специфично съдържание и протичане, свои особености. Литературните данни, посветени на този въпрос, изтъкват най-вече ролята и мястото на емоциите в детския живот, взаимовръзката им със социализацията на детето. Същем осъждат са данните за непосредственото протичане на емоционалното състояние при малките деца, за измененията в динамиката на това състояние, за диференцираното влияние на непосредствените положителни и отрицателни емоционални състояния върху поведението на детето.

Настоящото изследване има за цел да отговори на някои от тези въпроси или по-точно — да се изследва динамиката на емоционалното състояние при експонирана на непосредствени положителни и отрицателни дразнители у деца от 2 до 3-годишна възраст.

Задачите на изследването са:

1. Да се проследи изменението в динамиката на емоционалното състояние при положителни въздействия.
2. Да се проследи изменението в динамиката на емоционалното състояние при отрицателни въздействия.

МЕТОДИКА

Експериментът включва 48 деца на възраст от 2 до 3 години. Структурно цялата група се състои от 4 подгрупи — по 12 деца за отделните възрастови 3-месечни периоди (2—2,3; 2,3—2,6; 2,6—2,9; 2,9—3 г. Всякодете се изследваше само в рамките на 3-месечен възрастов период, в който се намираше.

Експериментално създадената обстановка включва експонации на съответни емоционални дразнители през първите 5 минути и 16—20 мин. от 30-минутния експериментален сеанс.

Експериментът се извърши в два варианта: 1) при положителни въздействия за създаване на положителна емоционална ситуация; 2) при отрицателни въздействия за създаване на отрицателна емоционална ситуация.

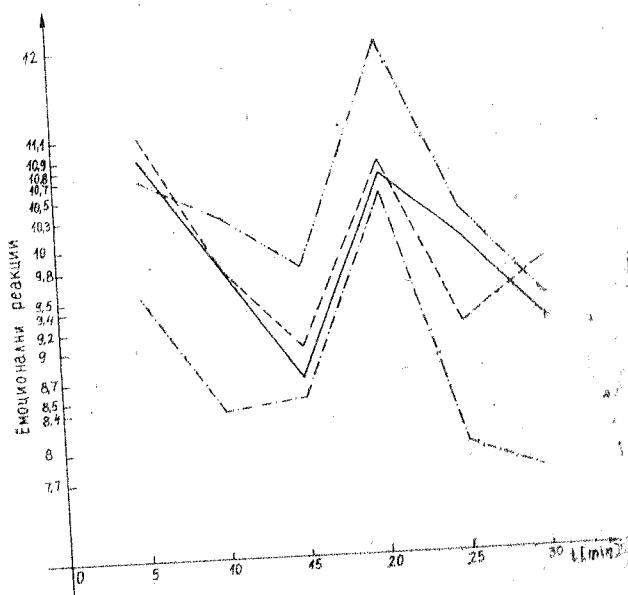
Като дразнители се използваха играчки, а при отрицателната ситуация, освен тях и говорно въздействие от страна на експеримента гора. Играчките, които се използваха за въздействия, са от два набора — за пасивно и активно възприемане. Наборът за пасивно възприемане се експонираше само от страна на експериментатора, а играчките от набора за активно възприемане се даваха на децата да манипулират с тях. Емоционалното състояние се оценяваше визуално по определени показатели. За наличието на положително емоционално състояние се отчитаха в изгответи за целта протокол следните реакции — усмивка, желание за манипуляция, възклициания, смях, а също така някои неспецифични емоционални реакции. За наличието на отрицателно емоционално състояние се отчитаха реакциите — емоционално безразличие, нежелание за манипуляция, молба за отстраняване на отрицателната емоционална ситуация, хленч, плач и някои неспецифични реакции.

Експерименталните сеанси се редуваха в последователност — 4 сеанса с положителни и 4 сеанса с отрицателни дразнители за всяко дете.

РЕЗУЛТАТИ

На фиг. 1 е представена динамиката на емоционалното състояние на четирите възрастови подгрупи в отделните минутни интервали при положителни емоционални въздействия и пасивно възприемане на дразнителите.

Характерно за всички подгрупи са високите равнища на емоционална изразеност в периодите на подаване на дразнителите (5-та и 16—20-та минута). С изключение на резултатите за възрастовите подгрупи 2,6—2,9 и 2,9—3 г., при които се отбележва статистическа разлика ($p < 0,05$), за останалите подгрупи се проявява една стабилна, сходна, статистически достоверна емоционална изразеност.

Фиг. 1. Положителни емоционални реакции при пасивно възприемане на дразнителите (средни стойности):
— 2 г.; — 2,3 г.; — 2,6 г.; -·- 2,6—2,9 г.;
— 2,9—3 г. Обозначените са еднакви на всички фигури

След експонацията на положителните дразнители характерно се явява японижаването на емоционалното състояние през останалите периоди (6—15 и 21—30-та мин.).

В резултатите на отделните възрастови подгрупи при активното възприемане на положителните въздействия (фиг. 2) не се отбелязва разлика в емоционалната изразеност на децата. Динамиката на емоционалното състояние следва едно по-равномерно развитие, „разстилане“ на това състояние, изразено по-добре през първите 15 минути от сеанса.

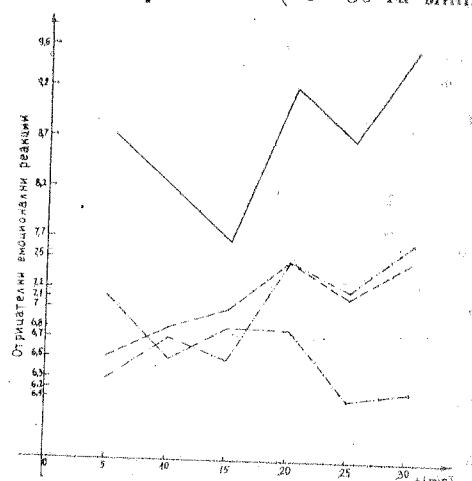
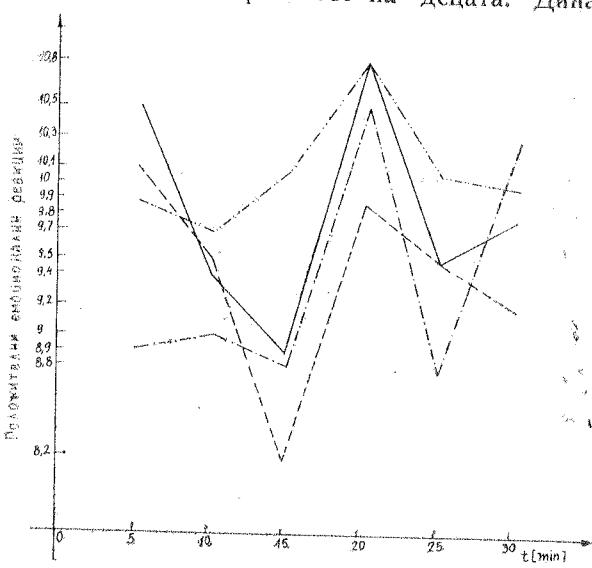
При сравняване на показателите за положителната емоционална изразеност на децата, за двата варианта на възприемане на емоционалните въздействия не се отбелязва никаква съществена разлика. Двета начини на възприемане (активен и пасивен) обуславят специфична динамика за всеки един от тях през първите 15 минути и по-равностоен ход на сеанса (16—30-та мин.).

Фиг. 2. Положителни емоционални реакции при активно възприемане на дразнителите (средни стойности)

Емоционалното състояние през втората половина на сеанса (16—30-та мин.).

При експонацията на отрицателни емоционални дразнители и пасивното им възприемане (фиг. 3) се откроява най-висока емоционална изразеност на децата във възрастта 2—2,3 г. ($p < 0,01$). Характерното за данните на четирите възрастови подгрупи е, че след подаването на втория отрицателен дразнител се повишава емоционалната изразеност.

За изследваната възраст, при активно възприемане на отрицателната ситуация, също се отбелязва по-висока емоционална изразеност на децата след подаване на втория отрицателен дразнител — 16—20 мин. (фиг. 4). Докато при положително емоционално състояние в момента на връх на емоционалното състояние, то при отрицателната ситуация, след

Фиг. 3. Отрицателни емоционални реакции при пасивно възприемане на дразнителите (средни стойности)

експонацията се получава най-висок връх на емоционалното състояние, то при отрицателната ситуация, след

подаването на втория дразнител тя е повишена не само през периода на експонацията, а през цялата втора половина на сеанса (16—30 мин.) с тенденция за покачване в края (26—30-та мин.)

При съпоставяне на резултатите за отделните възрастови подгрупи статистически значима разлика се установява само между първата подгрупа (2—2,3 г.) и останалите три. Между другите подгрупи съществено различие в емоционалното състояние не е изявено. С повишаването на възрастта намалява емоционалната изразеност на отрицателното състояние на децата.

ОБСЪЖДАНЕ НА РЕЗУЛТАТИТЕ

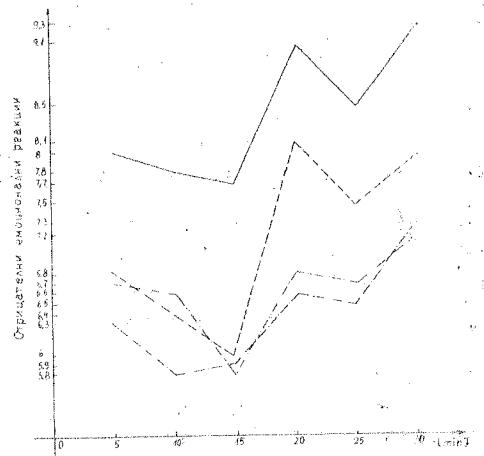
От получените данни се вижда, че най-високите равнища на емоционална реактивност са в периодите на експонация на положителните дразнители. Това вероятно се дължи както на непосредственото влияние на дразнителя в тези периоди, така и на характерната за детето от ранна възраст импулсивност на емоциите. Лийката на вътрешни задръжки характеризира силата и ясно изразена импулсивност на емоциите.

В периода 2 г. 6 м.—3 г. емоционалната изразеност на децата е по-висока при експонацията на втория дразнител, отколкото при първия. Вероятно това се дължи на повторението на положителния дразнител. Изследвания на И. М. Сеченов (13), И. П. Павлов (12), Н. В. Бехтерева (1) и наблюдения на В. Манова (9) показват, че повторението на дразнителите на определени въздействия задълбочава тяхното по-ярко открояване. И. М. Сеченов отбелязва, че „повторението“ на рефлекса увеличава силата на емоциите. Това по-високо второ равнище в интервала 16—20-та мин. навсякърно се явява в резултат на т. и. емоционална кумулация.

Снижаването на емоционалното състояние в останалите периоди (6—10, 11—15, 21—25, 26—30 мин.) може би се дължи на отсъствието на непосредствения положителен емоционален дразнител. Емоционалната неустойчивост, породена от бързата уморяемост и слаба издръжливост на неукрепната още нервна система на децата, вероятно също е причина за снижаването на емоционалното състояние в посочените интервали.

При активното възприемане на положителните емоционални въздействия се получи „разстилане“ на емоционалното състояние, без явно обособени високи равнища при подаването на дразнителите. Този начин на въздействие предлага възможност за манипулация на децата с предметите. Това задоволява тяхното желание да притежават играчките, в резултат на което емоционалното им състояние се задържа за по-дълго време на постоянно равнище.

При анализа на данните за въздействието на отрицателната ситуация ясно се очертава тенденцията за повишаване на отрицателното състоя-

Фиг. 4. Отрицателни емоционални реакции при активно възприемане на дразнителите

ение в края на сеанса (26—30-та мин.). По всяка вероятност причина за това е не само емоционалната кумулация, а и по-лесно предизвиканата умора от доминиращата отрицателна ситуация вследствие слабостта на нервната система при децата от ранна възраст.

В изследването прави впечатление, че и при двата вида възприемане възрастовата подгрупа 2 г. — 2 г. З м. има по-висока емоционална изразеност при отрицателни въздействия от другите подгрупи и че тази разлика е статистически значима ($p < 0,05$). Очертава се, че с нарастване на възрастта намалява и емоционалната изразеност на децата. Това съвсем не означава, че тя изчезва. Посоченото явление може да се дължи не само на преобладаващата емоционална импулсивност на по-малките деца, а вероятно и на факта, че по-големите деца притежават вече по-добри средства за отстраняване на неприятната ситуация. С развитието на говора те имат възможността словесно да реагират на отрицателните въздействия.

Друга характерна особеност, която се проявява при изследването, е по-голямата устойчивост на отрицателното емоционално състояние в сравнение с положителното състояние. По-продължителното въздействие на отрицателните емоции върху поведението на детето може да се обясни освен с наличието на първосигнален дразнител (отнемането на играчките), но и на словесен дразнител (остра забележка). Отнемането на предмета, придружено с остра забележка от страна на експериментатора, заедно с отрицателното емоционално състояние, поддържа го за по-продължителен период на едно равномерно равнище.

Изследването показва, че емоционалните състояния (положителни и отрицателни) оказват съществено въздействие върху поведението на децата. Като се има предвид, че емоциите дават отражение върху психиката и организма на човека. (С. Н. Лебедински, В. Н. Мясищев — 10) и че тона отражение е особено характерно и осезателно при децата от ранна възраст, то съвсем не е без значение какво внимание ще се обърне на емоционалното им развитие. Възрастните са тези, които трябва да се съобразяват както с дозирането на положителните емоции, така също и с отстраняването и преодоляването на силните отрицателни въздействия.

ИЗВОДИ:

1. Емоционалните състояния (положителни и отрицателни) оказват съществено въздействие върху поведението на децата:

а) активният начин на възприемане на положителните дразнители дава възможност положителното емоционално състояние да се задържа за по-дълго време на постоянно равнище.

б) отрицателното емоционално състояние е по-ярко изразено при по-малките възрастови подгрупи.

2. Отрицателните емоционални състояния са много по-устойчиви и по-продължителни от положителните емоционални състояния.

3. Дозирането на положителните емоции, отстраняването и преодоляването на силните отрицателни въздействия с помощта на възрастните би подпомогнало оптималното емоционално развитие на децата от ранна възраст.

ЛИТЕРАТУРА

1. Бехтерева, Н. И. — Нейрофизиологические аспекты психической деятельности человека. Л., 1974. 2. Вальдман, А. А., Э. Э. Эндрату — Эмоции и поведение. Сб: Проблемы физиологии и патологии высшей первичной деятельности. Л., Медицина, 1974. 3. Вилюнас, В. — Психологический анализ эмоциональных явлений. Сообщение III. Эмоции успеха-неуспеха. Сб. Новые исследования психологии, 1974, 12: 23—26. 4. Волькина, Т. Ю., Ш. М. Заховер, А. Н. Тимофеева — Электромиографическое исследование эмоциональных состояний. Вопросы психологии, 1971, 4: 49—59. 5. Дащекевич, О. В. — Влияние оценки результатов деятельности на особенности эмоциональных состояний малших школьников. Вопросы психологии, 1972, 6: 116—123. 6. Додонов, Б. И. — Направленность, характер и типичные периживания человека. Вопросы психологии, 1970, 1: 28—38. 7. Додонов, Б. И. — Эмоциональная направленность и кореспондирующие свойства личности. Вопр. психологии, 1974, 6: 50—59. 8. Зачинский, Р. А., Е. К. Яковлева — Роль неправильного воспитания в происхождении неврозов. М. Медгиз, 1960. 9. Мазюва-Томова, В. — Эмоции и говор у малкого дете. С. 1969. 10. Масиашвили, В. Н., Лебедински А. — Введение в медицинскую психологию. Л., 1966. 11. Обуховский, К. — Психология влечения. М. 1973. 12. Павлов, И. П. — Польные собрание сочинения, М. АН ССР, 1951, 3 кн. 1. 13. Сечинов, И. М. — Избранные философские и психологические произведения, М., 1947. 14 Eastman, M. — Plaisir du rire. Paris, 1958. 15. Фабре, Л. — Le rire et les rieurs 8-е ed. Paris, 1929.

DYNAMICS OF THE EMOTIONAL STATE OF CHILDREN, AGED 2—3, UNDER DIRECT POSITIVE AND NEGATIVE INFLUENCES

T. Tatyozov

Dynamics of the emotional state is studied in 2—3 aged children exposed to negative and positive influences.

48 Day-nursery children were studied. The experimentally built-up situation included exposition to correspondent emotional stimulants during the first 5 and 16—20 minutes of the 30 minute experimental performance.

It was found out that the influence of positive stimulants on emotional state in passive perception is strongest in the intervals when the stimulants themselves are in action (0—5 and 16—20 min.). In active perception of the positive emotional stimulant, the dynamics of children's emotional state is of a more steady character.

The direct influence of negative stimulants on the emotional state of children is stronger after the introduction of the second stimulant. In younger children negative emotional state is more clearly expressed. The negative emotional states are much more stable and continuous than the positive emotional states.

ПСИХОЛОГИЯ НА ТРУДА

ИЗСЛЕДВАНЕ ВЪРХУ ДИНАМИКАТА В СВОЙСТВАТА НА ВНИМАНИЕТО НА ОПЕРАТОРИ НА ТЕЦ

ИВ. КУСЕВ

Комплексната автоматизация на съвременното производство постави повищени изисквания към функциите на човека-оператор. Това в най-голяма степен се отнася за непрекъснатите производства, каквото е енергийното и по-конкретно към операторите на ТЕЦ.

От гледна точка на изпълняваните функции експлоатационният персонал на ТЕЦ се разделя на две категории:

1. Работници, функциите на които се състоят в непрекъснато наблюдение на оборудването и управление на процесите в него (оператор на блок, оператор на главно електротабло на ТЕЦ, оператор на електротабло на блок, оператор на електротабло, машинист на парогенератор, машинист на парна турбина).

Функциите на тези работници изискват постоянно пребиваване на работното място в зоната на обслужване.¹

Работата на тази категория персонал най-общо се характеризира с експлоатационно обслужване на парогенератора и турбината, поддържане на зададения режим на работа на парогенератора и турбината, ликвидиране на аварийни положения, откриване на неизправности в работата на обслужваното оборудване и вземане на мерки за отстраняването им; изпълнение на операции по извеждане на оборудването в ремонт; ръководене на подчинения персонал; водене на оперативна документация.

Характерът на труда на тази категория персонал дава основание той да бъде характеризиран като оперативен.

2. Работници, функциите на които се състоят в периодично наблюдение и обслужване на оборудването и участие в превключванията (помощник-машинист на парогенератор и турбина, дежурен по технологичен контрол и автоматика, дежурен по спомагателни съоръжения).

Характерът на труда на тази категория персонал дава основание той да бъде характеризиран като обходен.

Предмет на изследване в ТЕЦ „Варна“ бяха операторите на главно електротабло на ТЕЦ, операторите на електротабло на блок, оператори на електротабла, машинисти на парогенератор и машинисти на парна турбина, които спадат към първата от набелязаните по-горе категории. Техният труд се характеризира с натоварване най-вече на зрителния и слухо-

¹ Зона на обслужване представлява съвкупността на основното и спомагателното оборудване, контролно-измерителните прибори, наличната автоматика, над които персоналът осъществява необходимото наблюдение и обслужване.

Работното място се явява само част от зоната на обслужване. Така например за машиниста на парогенератор зоната на обслужване е самият парогенератор и цялото му спомагателно оборудване, а също така топлинният щит, на който са разположени различните ключове за управление и контролно-измервателните прибори. Топлинният щит е работното място на машиниста на парогенератора, а неговата зона е значително по-широка.

ния анализатор. В съответствие с решаването на възникващите в хода на оперативното управление задачи, повишени изисквания се предявяват към обема, разпределението и подвижността на вниманието. Тези изисквания се съпътствуват с висока степен на отговорност, особено при нестационарен режим на работа.

В ТЕЦ „Варна“ беше проведено изследване на динамиката в свойствата на вниманието на 18 оператори, работещи едновременно в дневна, вечерна и нощна смяна. Изследванията се правеха три пъти във всеки от дните на смяната в началото, средата и края на работното време.

При изследването се използват следните методики: тест на Платонов и тест на Шулте.

Тестът на Платонов измерва устойчивостта на вниманието. С него е изследвана средната устойчивост на вниманието за период от 4 мин, като за всяко измерване са пресметнати показателите:

$$\Pi_{ijs}^1 = \frac{N_{ijs}^1}{4}; \quad i, j, s = 1, 3; \quad l = 8, 11$$

N_{ijs}^1 е броят на вярно изведените линии за i -то измерване на j -я ден на s -та смяна от l -я човек за 4 мин.

Π_{ijs}^1 — показател, изразяващ средната интензивност¹ на устойчивостта на вниманието, измерена в брой на вярно изведените линии за i -то измерване на j -я ден на s -та смяна от l -я човек за 1 мин.

Тестът на Шулте измерва разпределението на вниманието. С него е изследвана средната интензивност² на разпределение на вниманието, като за всяко измерване са пресметнати:

$$III_{ijs}^1 = \frac{L_{ijs}^1}{4}$$

L_{ijs}^1 — броят на вярно обработените цифри за i -то измерване на j -я ден на s -та смяна от l -я човек за 4 мин. Времето 4 мин. е възприето по аналогични, както при теста на Платонов съображения.

III_{ijs}^1 — показател, изразяващ средната интензивност на разпределението на вниманието, измерен в брой на вярно обработени цифри за i -то измерване на j -я ден на s -та смяна от l -я човек за 1 мин.

При теста на Шулте приложихме модифициран вариант с черно-червени цифри. За груповите експерименти бяха изработени десет различни таблици, така че в течение на пялото изследване лицето да се върне на обработваната таблица след 3 дни.

Освен това за всеки показател са пресметнати:
— средните по 1:

¹ Интензивността на устойчивостта на вниманието се характеризира с броя на вярно изведените линии за единица време.

² Интензивността на разпределението на вниманието се дефинира като брой на вярно обработените цифри за единица време.

Таблица 1

Изменения в устойчивости на вниманието при оператори на ТЕЦ

Смяна	Дневна									Вечерна									Нощна								
	I ден			II ден			III ден			I ден			II ден			III ден			I ден			II ден			III ден		
	1	2	3	1	2	3	1	2	3	1	2	3	1	2	3	1	2	3	1	2	3	1	2	3	1	2	3
Пореден ден в смяната	1	2	3	1	2	3	1	2	3	1	2	3	1	2	3	1	2	3	1	2	3	1	2	3	1	2	3
Населяване №	1	2	3	1	2	3	1	2	3	1	2	3	1	2	3	1	2	3	1	2	3	1	2	3	1	2	3
Пис	4,73	4,52	3,58	4,34	4,64	5,00	5,29	4,79	4,80	5,39	4,91	4,84	4,41	4,80	4,00	4,43	4,40	4,23	3,77	4,44	3,63	3,70	3,88	3,68	3,85	3,65	4,28
АХ	3,75	2,57	3,83	3,24	3,62	3,34	5,29	4,79	4,80	2,77	2,62	3,62	2,48	3,54	3,21	3,36	2,78	3,88	2,43	2,14	2,62	2,13	2,59	2,93	2,31	3,26	2,89
АХ'	0,94	0,66	0,96	0,81	0,90	0,86	0,78	0,76	0,82	0,68	0,66	0,90	0,67	0,95	0,92	0,86	2,14	1,02	0,80	0,51	0,66	0,53	0,64	0,72	0,60	0,85	0,75
Пис	4,79	4,85	4,45	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	3,77	3,99	3,86	-	-	-
АХ'	3,50	2,47	1,94	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
Пис	4,43	4,46	4,23	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-

22

Изменения в распределености на временното при оператори на $T_{\mathcal{E}^{\ast}}$

$$\bar{\Pi}_{j,s} = \frac{\sum_{i=1}^{18} \Pi_{ijs}^1}{18}$$

— средните при първо, второ и трето измерване за дневна, вечерна и нощна смяна:

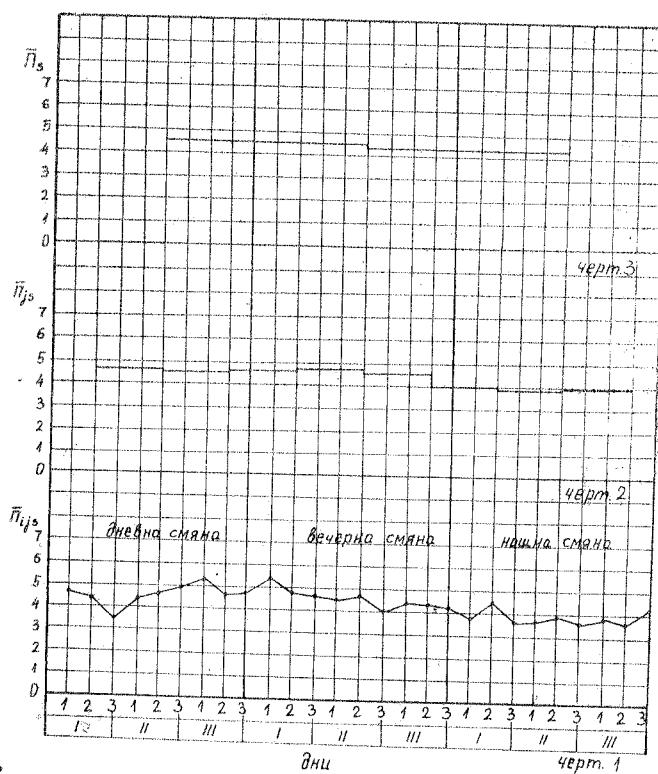
$$\bar{\Pi}_{j,s} = \frac{\sum_{j=1}^3 \bar{\Pi}_{j,s}}{3}$$

С $\Delta \bar{X}'$ са означени доверителните интервали за $\bar{\Pi}_{j,s}$ при ниво на значимост $P=0,05$ за малки извадки и предположение за нормалност на разпределенията.

— средните за първо, второ и трето измерване общо:

$$\bar{\Pi}_s = \frac{\sum_{j=1}^3 \bar{\Pi}_{j,s}}{3}$$

Дадените по-горе средни величини и доверителни грешки за индивидуалните и средните резултати са поместени в табл. 1 и 2, аналогично изразени на фиг. 1 и 2.

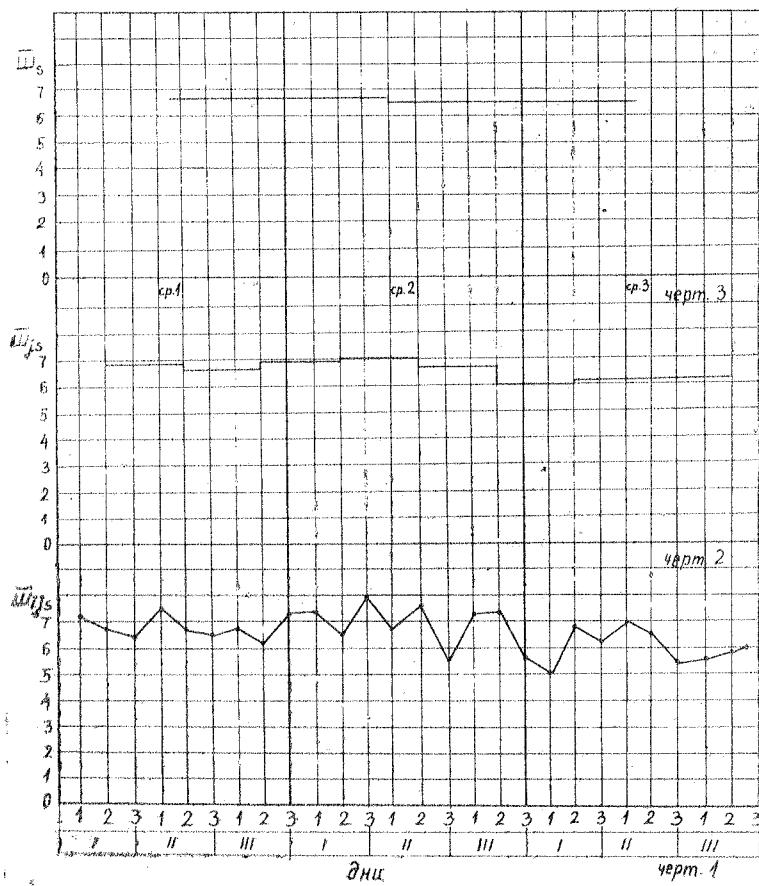

Фиг. 1.

Устойчивостта на вниманието е важен показател, професионално значим за оператора. Данните на фиг. 1 показват постепенно нарастване

ака неговата средна интензивност през дните на дневната и вечерната смяна и намаляване през дните на вечерната и нощната смяна.

Преключването на вниманието е професионално най-значимото качество за операторската професия. Данните от фиг. 2 показват стабил-

Фиг. 2

ност на неговата интензивност през дните на дневната и вечерната смяна и намаляване през нощната смяна.

Обяснението на това явление също може да се потърси в особеностите на биологичния ритъм на операторите, липсата на релевантна информация в продължителни интервали от време, както и в недостатъчната приспособеност на пултовете за управление към психофизиологичните характеристики на работника.

Получените резултати се потвърждават от извършени хронометрични изследвания за определяне на баланса на работното време за някои категории персонал. Така например за ст. машинист на котел дейностите, които изискват устойчивост и преключване на вниманието като контрол, наблюдение, манипулация и регулиране на режима, обхващат 68% от баланса на работното време. Аналогично е положението и за маши-

ниста на котел (70% от баланса за работното време). В същото време за останалите дейности като: обход на оборудването, оперативни разговори, работа с техническата документация, време за предаване на смяната е значително по-малко.

Анализът на резултатите на нощицата смяна показва, че макар и в края на смяната да има относително понижаване интензивността на превключване на вниманието спрямо измерената в средата на смяната, все пак тя се оказва значително по-висока спрямо тази в началото на работната смяна. Що се отнася до теста на Платонов, там даже има повишаване на средния показател в края на смяната (фиг. I, черт. 1).

От това изследване могат да се направят следните

ИЗВОДИ

Обикновено след средата на работното време настъпва влошаване на професионално най-значимото качество — превключване на вниманието. Ето защо може да се предложи в 5—6-я час да се организират активни почивки и подходящи дихателни упражнения в добре проветрени помещения и с температурен комфорт, изолирани от шум и вибрации. Установено е, че подходящи физически и дихателни упражнения имат физиологическо и психологическо въздействие, като по един евтиен и ефикасен начин възвръщат бодростта и работоспособността на работника, повишават неговия емоционален статус и отдалечават фазата на прогресивно намаляване на работоспособността.

A STUDY OF DYNAMICS IN THE PROPERTIES OF ATTENTION OF THERMAL POWER STATION OPERATORS

Iv. Kusev

The author gives the results from the study of the dynamics of attention properties of 18 operators working day, evening and night shifts. Tests were carried out three times in each of the shift days, in the beginning, in the middle and at the end of the working time.

The author has found out that after the middle of the working time a decrease of the property, which is of greatest professional importance, is observed — i. e. the ability to switch attention to different objects. That is the reason why he suggests proper active respiratory movements and rest to be organized in well ventilated rooms with appropriate temperature, and isolated from noise and vibrations after 5—6 hours of work.

ВЪРХУ МОТИВИТЕ И СПОСОБНОСТИТЕ НА РАБОТЕЦИТЕ В
АДМИНИСТРАТИВНО-УПРАВЛЕНЧЕСКИЯ АПАРАТ ПРИ
ВНЕДРЯВАНЕ НА АСУ

П. ИВАНОВ, Русе

Осъществяването на основните задачи на обществено-икономическото развитие, поставени от XI конгрес на БКП и Националната партийна конференция, изисква пълното разгръщане на възможностите, творческата инициатива, енергията и активността в трудовите колективи. Затова е необходимо както по-нататъшното развитие на организацията на производството, труда и управлението, така и отчитането и съобразяването с психическия живот, с психическите фактори в дейността на хората.

Дейността е „активно взаимодействие на човека със средата, в която достига съзнателно поставена цел, възникнала в резултат на определени потребности“¹. Тя може да бъде игра, учение, труд. Трудовата дейност е насочена към „създаване на обществено полезен продукт, удовлетворяващ материални или духовни потребности на хората“².

Колективът на автоматизираната система за управление (АСУ) изпълнява управленическите функции: планиране, отчитане, регулиране, контрол и анализ. Трудовата дейност, която се извършва, е комплекс от действия³ по събирането, подготовката, съхраняването, обработването и предаването на икономическата информация и вземането на управленическо решение.

Действията са два вида: 1) импулсивни — характеризират се с определена незainteresованост към резултатите; 2) волеви — предполагат осъзнаване на целите и последствията.

В рутинната сфера на управлението при внедряването на АСУ повечето действия на персонала в известен смисъл, от аспект на управлението, имат импулсивен характер, защото не са осъзнати ясно целите и бъдещите резултати от АСУ. Те са волеви по отношение само на един сравнително елементарна цел — дисциплина (срокове, количество документи и др.). На пръв поглед това е нормално, защото действията са рутинни; в задълженията на тези служители не влиза вземането на управленическо решение; за тях информацията, с която манипулират, е безсмисъл — последователност от знаци в документите. Единственото, което се изисква от тях, е качествеността на информацията — точни, верни, навременни и пълни данни. В психиката този факт има и своята положителна страна — освобождаване от психическо натоварване. Човек върши само формални действия; не се интересува от значението им, от тяхната роля в управлението. Това го прави относително спокоен, снема от него известна морална отговорност, облекчава го в неговите интелектуални усилия. Но, от друга страна, социалната активност на личността в социалистическото общество, естественият стремеж на човек към познание, демократическият централизъм в управлението и ред други фактори

¹ Илатонов К. и Г. Голубев. Психология. М., 1977, с. 53.

² Богословски В. и др. Общая психология. М., 1973, с. 116.

³ В реален план дейността представлява съвкупност от действия, с които се преследва постигането на определена цел.

от най-различно естество изискват прерастването на импулсивните действия в управлението на волеви, което има следните преимущества:

1. В прагматичен план:

- подобряват се качествените характеристики на информацията;
- намалява се броят на допусканите грешки, имащи икономически последствия;
- увеличава се количеството на предложениета за усъвършенстване на управлението и др.

2. В психологически смисъл:

- задоволяващо на стремежа на човека към самоутвърждаване чрез активното му участие в управлението и в неговото усъвършенстване.

- повишаване на интелектуалната самостоятелност на личността;
- неутрализация на евентуалната социално-психологическа съпротива срещу АСУ;

- оформяне на положителен, здравословен климат и др.

На табл. 1 се вижда значителното намаляване на грешките при попълване на изходните документи след разширен курс от лекции за АСУ със служители в рутинната сфера на управлението (изпълнителски персонал) в подсистемата за управление на труда и работната заплата за един месец. (Изследването е направено чрез анализ на документите през 1974 г. в завод „Найден Киров“ — Русе).

Таблица 1

Преди курса		След курса	
Формални грешки	Логически грешки	Формални грешки	Логически грешки
43	7	24	2

Дейността е социална категория. В рамките на АСУ трудовата дейност е свързана с обществените интереси и преследва обществено значими цели. Върху тяхната основа се създават мотиви, подбуждащи колектива и всеки член поотделно към активност. Същността на мотивите може да бъде най-различна: потребности, убеждения, чувства и др. Главният колективен мотив за трудова дейност е обществената ценност (необходимост) на процеса на управление. Други мотиви за дейността на колектива, чрез която се осъществява самото функциониране на АСУ и нейното развитие, са:

- стремеж за получаване на висока обществена оценка на колектива;
- стремеж за оправдаване на доверието, гласувано от целия колектив на предприятието в областта на научната организация на управлението;

- сърънователен стремеж и др.

Мотивите за дейността на всеки член от колектива са твърде разнообразни и зависят както от индивидуалната психика, така и от редица други фактори — политически, правни, етични и др., които се отразяват върху психиката на индивида; акумулират се от нея.

Мотивите за дейността на човека се основават на система от потребности, които всъщност представляват „преживявана и осъзнавана от човек нужда от нещо“.¹ По-важните от тях са следните: потребност от социална обезпеченост, потребност от самостоятелност в работата, от от-

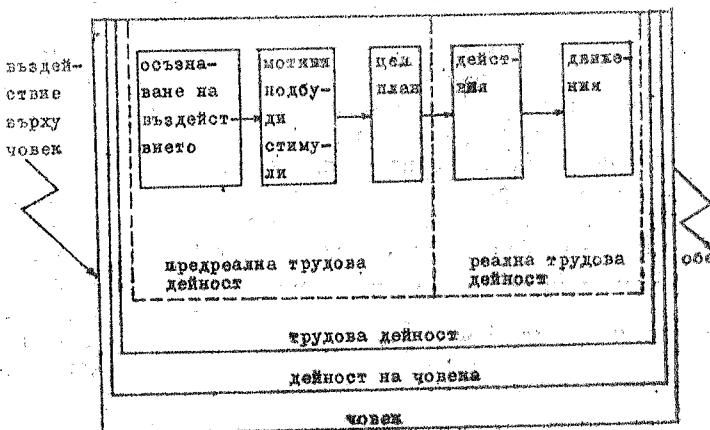
¹ Мерлин В., Лекция по психология мотивов человека. Перм, 1971, с. 11.

говорност, от сътрудничество, от творческо изявяване и др. Те формират съответните мотиви¹, които зависят и от индивидуалните особености на личността — идеали, стремежи, характер и др. Специфично място в мотивацията на трудовата дейност заемат подбудите, които също се определят от потребностите, но в голяма степен са и резултат на външно въздействие върху личността. Това са задълженията от правен характер (трудов договор), изисквания от етично естество, влияние на колективното мнение и др.

Освен тези най-общи мотиви и подбуди, които могат да се назоват стимули за трудова дейност², характерни за колектива на АСУ са следните специфични мотиви и подбуди:

- 1) стремеж за творческа самоизява чрез работата в АСУ
- 2) интерес към новото, интерес към въпросите на икономическата кибернетика, математическото моделиране, система-анализ и др.
- 3) (за служителите в рутинната сфера) интелектуализирането на труда;
- 4) стремеж за получаване или повишаване на личния престиж;
- 5) заинтересованост от развитието на предприятието, а оттам и от усъвършенствуването на управлението;
- 6) перспективност на професията, нейната обществена оценка и статут;
- 7) увеличаване възможностите за активност на личността;
- 8) никакви измерения на труда в автоматизираното управление са по-принципи, по-интересни; трудът става действително „игра на физическите и интелектуалните сили“ (Карл Маркс) на човека.

Механизмът на трудовата дейност е изображен в най-общи линии на схема 1.

Определени външни за човека въздействия от най-различен характер (физиологически, психологически, икономически, политически, етически, правен и др.) след тяхното осъзнаване от страна на отделния индивид предизвикват формирането на определени мотиви, насочени към постигане на дадена цел, свързана с въздействията, чрез дейност. Осъзнаването на

¹ Превръщането на потребностите в мотиви за дейност са описани от А. Н. Леонтьев, В.ж. Леонтьев А., Проблемы развития психики, М., 1972.

² По подробно вж. Ермолин Д., Классификация стимулов к труду, в сб. „Проблемы философии и социологии“. Л., 1968.

въздействията отъни, формирането на мотивите, подбудите, стимулите и определянето на целта — това са елементи на предреалната трудова дейност на човек, а реалната се изразява в действия, съставени, в крайна сметка, от движения, в резултат на които се постига въздействие върху обекта от страна на човек (Обектът естествено може да бъде и нематериален).

Важен момент в предреалната дейност е формирането на мотивите, което е твърде сложно. От една страна, то е специфично за всяка личност, продукт е на дълбоко личностни психологични явления и процеси — интелект, емоции, чувства, внимание и др. От друга страна, при формирането на мотивите хората в колектива взаимно си влияят и самият мотивационен процес става дело на колектива. Съществуват възможности за въздействие върху този процес, за управлението му.

В колектива на АСУ формирането на мотивите за трудова дейност може да бъде нивелирано, насочено, с цел да се формират най-подходящите, необходимите за автоматизираното управление мотиви. Трябва работещите да се информират подробно за ролята и значението на АСУ за предприятието и за тях лично, да се покажат възможностите за създаване на творческа атмосфера в колектива, да се убеди той, че съществува реална възможност за изява на всеки негов член. Трябва да се покаже перспективността на професиите, относящи се до АСУ, да се определят пред всички материалните и моралните стимули за дейността в областта на автоматизираното управление и др.

Осъздаването е тясно свързано с определянето на целта на трудовата дейност, с неиното планиране. (Има се предвид предварителното умозрително виждане на резултата от трудовата дейност, последствията от нея).

Необходимо е да се добави, че не винаги мотивите за трудова дейност се съвпадат от всеки работник, служител, ръководител; те не винаги са ясно осъзнати. Целенасоченото въздействие върху формирането им няма за цел тяхната формулировка, да ги доведе до съзнанието на всеки поотделно като постановка, а да помогне при създаването им. Полезността е очевидна — при силни, категорични, императивни мотиви трудовата дейност на човека ще бъде най-ползотворна, а конкретно за АСУ — най-благодателствуваща противапето на управленическия процес.

След формирането на мотивите в предреалната трудова дейност (а в известен смисъл и успоредно, единовременно с него) се конкретизира целта на трудовата дейност на всеки служител или ръководител от колектива на АСУ. Става дума не за целта, за характера на неговата работа, регламентирана в класификатора на функциите по професии и длъжности, а за целта на неговото лично поведение в трудовата дейност на колектива, което е израз на личностното му отношение към АСУ и към колектива. От тази цел зависят измерения на трудовата дейност от ниво равнище — активност или пасивност, съзнателност, напредък или безответственост и т. н. Те изразяват позицията на човека към собствената му трудова дейност. Целта в този смисъл е резултат на зависимостта на формираниите мотиви от субективната оценка на автоматизираното управление от страна на отделния член на колектива, проявяваща се като част от взаимоотношенията „човек-машина“, а в същото време и резултат на активното въздействие върху мотивите от колектива и от ръководството на този колектив.

Общественото мнение като солидно, устойчиво социално-психологическо образование влияе значително върху процеса на формирането на

мотивите за трудовата дейност. Необходимо е да се потърсят такива условия от социално-психологически характер, че общественото мнение за АСУ да бъде положително, да стимулира от своя страна трудовата дейност в колектива.

Същото се отнася и за колективните преживявания. Трябва да се премахнат, да се неутрализират негативните социално-психологически фактори — социално-психологическият дискомфорт: беспокойство, напрежнатост, междуличностна антипатия, авторитарност в управлението и др. Това ще спомогне за формирането на благоприятни, полезни за АСУ мотиви и за определянето и преследването на такава цел, която да е еднакво ценена както за отделната личност, така и за целия колектив в неговата всекидневна дейност. Следователно може да се говори за мотивите и от аспект на колектива, както и за цели, които стоят пред колектива. Тези колективни мотиви за трудова дейност не са просто сбор от личните мотиви. В тях търде ясно се проявяват някои социално-психологически процеси и явления — колективното мислене, колективното настроение, волята и др.

Най-разпространените личностни мотиви за трудова дейност в колектива на АСУ, диференциирани по равница на управление, като рутинната сфера се приеме за най-ниско равнище, определят интензивността на колективната мотивация, тъй като въздействията върху нея минават през личността.

Целите на отделната личност в трудовия процес влияят върху об разуването на колективните цели, които след своето оформяне влияят обратно и коригират мотивите, а чрез тях и целите в областта на трудовата дейност на отделната личност посредством колективното мнение, настроение, емоции, чувства.

Важен е въпросът за адекватността на мотивите за трудова дейност с обществените изисквания, както и адекватността на целите, формирани извърху основата на мотивите и самите мотиви. Това са места, където не рядко се получават измествания и нежелани несъответствия.

Целта определя поведението, участието на индивида в трудовия процес. Съществуват мотиви и цели в трудовата дейност, формирани извън професионалните и длъжностни изисквания към личността. В зависимост от своя характер те могат да стимулират или да противодействуват на трудовия процес. Затова е необходимо те задълбочено да се изучат и да се овладеят.

В предреалната дейност човек мислено определя своята роля, позиции, функции. Всички те се осъществяват в реалната трудова дейност като действия (пример: нанасяне на данни в работната карта, перфориране на знаци и др.), имащи вече пространствени и временни параметри.

Участието на човека в трудовия процес в колектива има и други измерения — способностите му. Това са „съвкупност от достатъчно стабилни, макар и изменящи се под влияние на възпитанието качества на личността на човека, които на основата на компенсацията на едини свойства на личността с други определя успешността на обучението за дадена трудова дейност, нейното изпълнение и усъвършенствуване“.¹ Способностите могат да бъдат разглеждани освен като характеристики на отделната личност, и като характеристики на целия колектив, като проява на неговата организираност, управление и степен на развитие. В колектива

¹ Глатонов К., Вопросы психологии труда, М., 1970, с. 136.

на АСУ сооссобностите се отнасят до активността, проявяваща се във всекидневната трудова дейност, до колективната взискателност, критичност, до умението на колектива да управлява своето собствено функциониране и развитие. Тук на преден план излиза морално-политическият облик на колектива, равнището на обществената съвест и др.

В отделни случаи тези колективни способности липсват или са недостатъчни. Причините за това според Тр. Трифонов и Д. Йорданов са следните:

- 1) неправилно разпределение или изобщо липса на всяко разпределение на задачите в поетапното решаване на проблемите;
- 2) неясно формулирани и съответно неразбрани задачи;
- 3) немотивираност на задачата и съответна неубеденост у сътрудниците в изпълнението ѝ;
- 4) недостатъчни познания;
- 5) липса на навици в организационната работа.¹

Освен това могат да се посочат и някои недостатъци в АСУ — недостатъци при нейното проектиране, внедряване, усъвършенствуване; недостатъци в обществено-политическата работа и ред други.

Колективната трудова дейност изиска трудови усилия (умствени и физически), които се влагат за постигане на определените цели. В много голяма степен те зависят от трудоспособността и инициативността на отделния работник, служител или ръководител. Активността, работоспособността и инициативността се влияят от психичното състояние на човек. То може да стимулира и възпрепятства трудовата дейност. За условията на автоматизираното управление са важни освен устойчивите психически състояния, като удовлетвореност или неудовлетвореност, заинтересованост или индиферентност и др., така също и ситуативните, временните състояния, предизвикани от временни, епизодични колебания в трудовата дейност и в колективния социално-психологически мир: ентузиазъм, неодобрение, подтиснатост и др. От особено значение са психичните състояния, които имат периодичен характер. Например — натовареността на отчетниците по труда на всяко 8-мо и 23-то число на месеца при раздаване на работната заплата. Тогава възниква психическо състояние на повишена активност, порив, вживяване. Обратно — в началото на месеца се наблюдава известна апатия, спадане на психофизическия тонус.

Интерес представляват отрицателните психологически състояния: стресово, крайно възбудено състояние, свързано с известни материалини и морални интереси в някои периоди при цеховите счетоводители, при магазинерите в период на инвентаризация, у началниците на складове при ревизия, диспечерите на подсистемите и др.; състояние на скука и неудовлетвореност от еднообразието и монотонността. Това състояние се наблюдава главно в рутинната сфера на управлението, в подсистемата за управление на качеството, в подсистемата за управление на техническата подготовка на производството и др.; състояние на понижена бдителност. При това състояние вниманието, чувството за контрол и самоконтрол са намалени. То е резултат на лоша организация в някои звена на АСУ.

Преодоляването на тези отрицателно влияещи върху колективната трудова дейност психически състояния става чрез подобряване на условията и организацията на труда в управлението: организация на ра-

¹ Трифонов Тр. и Д. Йорданов, Проблеми на психологията на труда, С., 1972, с. 331.

ботното време, обстановка, социално-психологически климат, режим на работа и др. Необходимо е да се ползват ергономични и инженерно-психологически прийоми в това целенасочено въздействие върху живота и дейността на колектива.

Трудовата дейност на колектива на АСУ има пулсиращ характер, с никове и спадове. Необходимо е те да бъдат притълпени, за да се избегнат отрицателните последствия, които те имат в колективната психика, да се осигури психологически комфорт за труд.

Реалните действия и движения — фактическото проявление на трудовата дейност — следва да се анализират и организират по такъв начин, че да бъдат най-ефективни и целесъобразни. Това може да се постигне с методите и средствата на психологията на труда, на социалната психология, инженерната психология, ергономията и др. Едни от основните фактори за постигане на ефективна колективна дейност в автоматизираното управление са:

- пълното и обстойно информиране за необходимостта, същността и значението на АСУ.
- отчитане и на психологическите процеси и явления, настъпващи с внедряването на АСУ и проявяващи се в нейното действие и развитие.
- „от особено значение е включването на целта на задачата в индивидуалния опит на личността“¹.
- творческото използване на чуждия опит и др.

В заключение трябва да кажем, че психологията на дейността е област, в която могат и трябва да се потърсят средствата за увеличаване ефективността на труда в управлението.

ЛИТЕРАТУРА

1. Генов, Ф., Психическийят климат в трудовия колектив, С., 1977.
2. Лолос, В., Промишленая психология. Киев, 1974.
3. Петков А., Психология на личността, С., 1976.
4. Платонов, К. и Г. Голубев, Психология. М., 1977.
5. Трифонов, Т. и Д. Йорданов, Проблеми на психологията на труда. С., 1972.

ПСИХОЛОГИЧЕСКИ ИЗИСКВАНИЯ КЪМ ПРОФЕСИОНАЛНАТА ПОДГОТОВКА НА УЧАЩИТЕ СЕ В СРЕДНИТЕ ПТУ

P. A. ПОНОМАРЬОВА — СССР

Съвременният етап в развитието на съветската система за образование се характеризира с търсенето на най-ефективните пътища за преустройство на неговото съдържание върху основата на принципа на развиващото обучение. Съгласно този принцип водещо значение придобиват разработката и внедряването в практиката на обучението на такива методи, които съдействуват за развитието на познавателната активност и социалната зрелост на младежите, за формирането на изискването да се трудят, активно да прилагат знанията в практиката.

Усъвършенстването на професионалната подготовка на учащите се в учебните заведения за професионално-техническо образование пред-

¹ Йолов Г., Критичните ситуации в масовата психика. С., 1973, с. 95.

полага изграждането на учебно-възпитателния процес върху основата на единна система на психолого-дидактически изисквания и научно обосновани методи на обучение и възпитание на бъдещите работници върху основата на разкриване „възловите“ етапи в изграждането на работника-специалист в средните ПТУ. Осъществяването на принципа на развиващото обучение позволява да се осигури не само придобиването от учащите се на система от обобщени знания и умения от професионален характер, увеличаването на тяхната самостоятелност в учението и труда, но и формирането на система от обобщени способи в професионалната дейност.

На съвременното равнище в развитието на производството в работата на квалифицирания работник преобладават разчетно-аналитичните, контролните и организиращите функции, органически съчетаващи в единен трудов процес умствения и физически труд. Именно поради това нарастват и изискванията не само към усвояване от работниците на система от знания, навици и умения, представляващи основата на професионалната му дейност, но и задълбочени знания на основите на техниката и производството като цяло.

Психологическият анализ на професионалната дейност на работника показва, че нейното съдържание налага определен отпечатък върху мисленето на работника, формирайки неговите специфични черти. Ефективността на труда на съвременния работник в голяма степен зависи от осъзнаването на техническите закономерности, лежащи в основата на действията на производственото оборудване, умението да „вижда“ техническите явления не само в статика, но и в динамика, да установи причинно-следствените отношения между парушенията в работата на техническите устройства и видовете брак, умението да използва техническата документация и да обобщава професионално-трудовия опит.

Резултатите от направеното от нас проучване върху дейността на квалифицирани работници от редица монтажни професии (монтажници на радиоапаратурни възли и прибори, монтажници на радио- и електрооборудването) ни позволиха да установим, че важно значение за увеличаване на професионалната квалификация на работника имат способностите за преустрояване възприемането на способите на професионална дейност към придобиване на нови знания и прилагането им в изменени условия, към установяването на основните взаимовръзки в технологическия процес при производството, към бързина на реакцията и т. н.

Основата, върху която успешно се формират дадени способности в процеса на овладяването на професията, е определеното равнище на готовността на учащите се към използване на фактическите знания в практиката, т. е. действеният характер на придобитите знания.

Направеното проучване от колектив на лабораторията по психология на професионално-техническото образование към Научноизследователския институт на УССР върху готовността на учащите се от първи курс в средните професионално-технически училища (обхванати са 800 души от ПТУ в гр. Киев и републиката) за овладяване на професията показва ниско равнище на тази готовност. Анализът на резултатите от контролно-проверочните работи сочи, че голяма част от учащите се (около 80% от общия брой) не се справиха с решаването на задачите, предвидени в учебната програма, поради неудовлетворителното равнище на фактическите им знания, а също така и на неумението им да ги приложат в конкретни ситуации. Получените данни позволяват да се направи изводът, че в процеса на училищното обучение не се отделя необходимото внима-

зие за формиране на обобщени умения у учащите се, които са основни за успешното овладяване на трудовата дейност в най-широк диапазон. Сред тези умения особено място заема способността да се прилагат знанията в съответствие с условията на конкретната производствена ситуация, чието равнище на развитие е една от най-важните предпоставки за ефективно овладяване на професията на който и да е профил.

Това се обуславя от обстоятелството, че умението се числи към най-обобщените способи за трудова дейност, в чиято структура се включват следните компоненти: а) знание за основните етапи и правила за изпълнение на предстоящата работа, б) способност своевременно да се актуализират притежаваните знания в съответствие с изискванията на дадена дейност, в) готовност да се преустрои система на усвоените знания, както и прилагането им в практически действия при изпълнение на конкретен вид работа, г) система от навици, свързана с реализирането на действия и операции при изпълнение на разнообразни по характер и съдържание задания.

Трябва да се подчертая, че основа за успешното овладяване на уменията да се прилагат знанията съобразно условията на конкретната производствена ситуация е готовността към продуктивна трудова дейност в разнообразни условия, върху формирането на която решаващо влияние оказва натрупаният професионален опит от работниците. От това става ясно, че посоченото умение може да бъде показател за сформирането на фонда на действени знания у бъдещите работници.

Формирането у учащите се на обобщени способи за трудова дейност естествено изиска модернизация на обучението върху основата на обединяване на различните знания от общите основи на науката, техниката, технологическите и трудовите процеси. Един от ефективните и целесъобразни пътища за такава модернизация на обучението на учащите се е разработката и внедряването на система от учебни задачи от продуктивен характер. В тях се включват и производство-техническите задачи от проблемно-сituативен характер.

Анализът на съдържанието на този вид задачи ни позволи да установим, че успешното им решаване предполага съществуването у учащите се на готовност към продуктивно прилагане на знанията, усвоени при изучаването на предметите от професионално-техническия цикъл (и преди всичко физика, геометрия, електроматериалознание, основи на радио- и електротехниката, специалните технологии, техническо чертане и др.).

За да изясним степента на влияние при използването на системи от учебно-производствено-технически задани с проблемно-сituативен характер върху равнището на професионалната подготовка на бъдещите работници в средните ПТУ, направихме специално изследване.

Задачата на изследването се състои в това да се определят най-ефективните условия за оптимизиране на професионалната подготовка на учащите се в ПТУ при решаване на производство-технически задани.

Като показатели за успешността в решаването на даден вид задачи, послужиха обобщаването и конкретизирането на техническия материал, наличието в него на общи елементи, преустрояването на придобитите знания и умения в съответствие с изискванията на конкретна производствена ситуация. Като експериментален материал в изследването бяха взети задачи за построяване на схематични изображения на технически обекти по словесно описание. Подборът на задачата се извърши върху основата на следните изисквания към тяхното съдържание: 1) решава-

нето на задачите трябва да предполага използването на общи и специални технически знания, придобити от учащите се в процеса на усвояване дисциплините от професионално-техническия цикъл; 2) съдържанието на всяка задача следва да предвижда преустрояване на системата от знания съобразно конкретната ситуация; 3) решаването на всяка задача задължително се извършва върху основата на издирване най-целесъобразния начин за решаването ѝ от гледна точка на техническите изисквания.

В същото време, за оптимизирането на познавателната активност на учащите се в заниманията, бяха определени и изисквания към самия процес на издирване на рационалните начини за решаване на всяка задача, чието изпълнение предполага: 1) извършване на самостоятелен анализ за особеностите на структурата на зададеното техническо устройство; 2) определяне и графическо възпроизвеждане на принципа на действие на обекта върху основата на структурния анализ; 3) теоретична обосновка на целесъобразността на избрания вариант за решаване на задачата; 4) самостоятелно преодоляване от учащите се на трудности, възникващи при намиране на рационалния в техническо отношение начин за решаване на конкретната задача.

В процеса на решаването на експерименталните задачи особено внимание се обръща върху развитието на начините за графическо възпроизвеждане на различните по своята структура технически обекти, върху установяването на конструктивно-функционалните връзки между техните елементи, а също така върху уменията да се определи както общият принцип за функциониране на устройствата като цяло, така и техническото предназначение на отделните му възли.

В експеримента взеха участие 120 учащи се от ПТУ № 22 в град Киев, които решиха 600 задачи.

Резултатите от изследването показваха, че ефективността в решаването на производствено-техническите задачи се определя в значителна степен от равнището на сформираността на теоретичните знания и от степента на готовността за прилагането им в конкретни ситуации. Фондът от действени знания (включително оперативната страна и методите на познания) е най-важното условие за успешното овладяване от учащите се на умението да ги прилагат в съответствие с конкретните условия на работа.

Особено значение в процеса на търсенето на рационалния начин при решаването на задачата, съгласно получените данни, придобиват сложните операции на анализа, на обобщението и на преобразуването на изходната информация, извършването на които е насочено към установяване на нейната обективна значимост. Поради това осъзнаването за предназначаването на конкретното техническо устройство е конструиращо начало в образуването на представата за начина на осъществяването на замисъла. Разкриването на този факт свидетелства за наличие на взаимодействие между дейността и знанието във възникването на представите. Като коригират дейността, знанията позволяват да се изпълни нейната активизираща роля във възпитаването на представите за свойствата на изобразявания обект. Във връзка с това теоретичните знания (под формата на понятия) са и главното условие за конкретност, цялост, устойчивост и пълнота на отделните представи.

В този сложен процес ясно се разкри постепенният преход от предварителният вариант на вероятното решаване, изпреварващо крайния му резултат, към избирането на действително верния начин на решаването,

които се осъществява от учащите се върху основата на допълнително уточняване и коригиране на този вариант. Най-ясно това личи в средствата за теоретичната обосновка от учащите се на подбрани от тях начини за решаване на задачите, позволяващи да се установи съществуването на зависимост между равнището на анализа на изобразявания обект и характера на използване на притежаваните знания. Тази зависимост е представена на табл. 1.

Таблица 1

Характер при използването на теоретични знания	Брой правилно решени задачи		
	равнище на елементен анализ	равнище на комплексен анализ	равнище на изпреварващ анализ
1. Прилагане на знания за принципа на действие на отделните възли на устройството	111	—	—
2. Използване на знания за предназначението на водещия блок на устройството	83	113	—
3. Използване на знания за общия принцип на работа на конкретното техническо устройство	6	137	30
4. Обобщение и преобразуване на усвоени знания за принципи а на работата на различни технически устройства	—	39	56
5. Систематизиране на цялата съвкупност от знания за характера на действие на техническите устройства	—	11	89

Показателите в табл. 1 показват, че най-значимият резултат при решаване на производствено-техническите задачи се определя от степента на развитие у учащите се на обобщени начини за анализ и графическо възпроизвеждане на различни по своята структура технически обекти върху основата на установяването на пространственото подреждане на елементите в изобразяваните устройства, в определянето на функционалното предназначение на групи елементи в зададения режим на работа с последваща конкретизация на типа на връзките между тях, а също така и на начините на установяване общия принцип за функциониране на устройството независимо от неговата структура.

В същото време овладяването от учащите се на оказаните начини става възможно върху основата на придобития самостоятелен опит в решаването на определен вид задачи. Най-важни показатели за такъв опит са: 1) равнището на разбиране и осмисляне условията на задачите, 2) актуализация на по-рано усвоените знания съобразно изискванията на конкретната ситуация, 3) преустройване на системата от знания и тяхната реализация в изменящи се условия на работата, 4) умението да се определи и графически вярно да се възпроизведе принципът на действие на техническия обект.

Оттук следват важни изводи за формирането в процеса на обучение у учащите се на оптимални начини за анализ и преобразуване на конкретните производствени ситуации. Първо, такова формиране не може да се осъществи извън активното използване на система от производствено-технически задачи с проблемно-ситуативен характер при усвояването от учащите се в дисциплините от политехническия цикъл. Второ, управяването на процеса на решаване на задачи от определен вид трябва да изхожда от задължителното увеличаване на относителното тегло на самостоятелността в търсещата дейност на учащите се.

По този начин получените от изследването резултати ни убеждават, че най-целесъобразен и ефективен начин за повишаване равнището на професионалната подготовка на бъдещите работници в средните професионално-технически училища е внедряването в практиката на обучението на системи от производствено-технически задачи с проблемно-ситуативен характер върху основата на следните методи: 1) предявяване на определени изисквания не само към резултата, но и към самия процес на решаване на задачите, извършване на структурно-функционален анализ на техническото устройство, определяне на общия принцип на неговото действие, изграждане представа за структурата на обекта като цяло, оценка на избрания начин на решаване, 2) широко изменение на конкретните ситуации, подпомагащи обобщаването на начините за графическо построяване върху основата на установяване на общите структурно-функционални отношения между елементите на различни по структура устройства; 3) самостоятелно преодоляване от учащите се на възникващите трудности при намиране на рационален в техническо отношение начин за решаване на задачите.

Такава организация при търсещата дейност на учащите се оказва съществено влияние върху повишаването на тяхната общеобразователна и професионална подготовка, а едновременно с това за най-ефективно развитие на потенциалните им възможности при овладяването на основите на професионалното майсторство в процеса на обучението.

PSYCHOLOGICAL REQUIREMENTS TO PROFESSIONAL TRAINING OF WORKERS IN HIGH PROFESSIONAL-TECHNICAL SCHOOLS

R. A. Ponomaryova — the USSR

On the basis of data obtained from experiments the author comes to the conclusion that the most purposeful and effective method to increase the level of proficiency in future workers in high professional-technical schools is to apply in educational practice systems of production-technical tasks of problem-situational character. The author also describes the methods to achieve this purpose.

Data from the experiments are also given in the paper.

МЕДИЦИНСКА И СПОРТНА ПСИХОЛОГИЯ

ОСОБЕНОСТИ НА ВНИМАНИЕТО, ПАМЕТТА И МИСЛОВНАТА ДЕЙНОСТ ПРИ БОЛНИ ДЕЦА СЪС СИНДРОМИТЕ НА ЕЛЕРС—ДАНЛО И МАРФАН

P. АРНАУДОВА, Т. МИЛКОВСКА — ДИМИТРОВА

Нарушенията във физическата или психическата активност на болният човек, проявени в неговото поведение при свързване със заобикалящата го среда, са актуални проблеми в медицинската психология.

Умствената активност на човека се проявява в способността за продължителна, системна умствена дейност при решаване на различни интелектуални задачи.

За умствената активност на болното дете може да се съди по устойчивостта на неговото внимание, обема и точността на паметта, характеристиката на абстрактното логическо мислене и др.

Промените в умствените възможности на деца със заболявания на съединителната тъкан са все още недостатъчно проучени.

Синдромите на Елерс—Данло (СЕ-Д) и на Марфан (СМ) спадат към зродените заболявания на съединителната тъкан. Клиничните прояви при тях се дължат на: а) дълбоки, генно обусловени биохимични смущения в клетките, които са разстроени още в началото на своя синтез; б) нарушен е целостта на трите вида влакна (колагени, ретикулни и еластични), които обуславят твърдостта и сътежността на тъканите и; в) наблюдават се нарушения в структурата на мукополизахаридите, които имат отговорната задача да гарантират правилното протичане на т. н. „извънсъдов транспорт“. Всяко дразнение от заобикалящата среда, за да достигне клетката, трябва да премине бариерата на извънсъдовия транспорт“, междуклетъчното пространство.

Вероятно нарушенията в тяхната „зрелост“ водят до смущения в правилната дейност на клетките на кората на главния мозък, които са в пряка връзка с редица промени в психичната активност.

Успоредно със соматичните особености Catel W. (1961 г.), Debre R. (1952 г.), Roederer C. (1955 г.), P. Арнаудова и Т. Милковска—Димитрова (1977 г.) съобщават за наличие на дебилиитет или забавеност в интелектуалното развитие на децата със СЕ-Д. В литературата са осъзданни съобщенията относно умствените възможности на децата със СМ.

Цел на настоящото проучване е да се направи характеристика на вниманието, паметта и мисловната дейност на болните деца със синдромите на СЕ-Д и М.

Конкретна задача е да проследим влиянието на болестния процес върху:

1. Устойчивостта и съсредоточеността на вниманието.
2. Обема и точността на слуховото непосредствено запаметяване.
3. Характера на абстрактно-логическото мислене.

МЕТОДИКА

Обект на изследване са 20 деца от училищна възраст (8—14 г.) от които 8 със СМ и 12 — СЕ-Д. На лечение са в секция „Детска рехабилитация“ на Института по педиатрия — Баня.

При децата със СЕ-Д водещи в клиниката са: свръхразтегливи стави, разтеглива кожа, костни аномалии и ставни болки. При децата със СМ е характерен ръст над нормата, свръхразтегливи стави, сърдечни и очни аномалии и ставни болки. Водещи симптоми, които обединяват по клиничната характеристика двата вида заболявания, са: свръхразтегливите стави и ставните болки. Именно поради клиничната ставна симптоматика някои от децата, болни от СЕ-Д и СМ, попадат за лечение в ревматологични клинични отделения или биват обект на диспансерно наблюдение като „ревматично болни“ деца. Комплексното клинично и лабораторно изследване позволяи отхвърлянето на диагнозата „ревматизъм“ или „ревматоиден артрит“. С децата се започна експериментална работа 10 дни след постъпването им. Някои от тях постъпват за втори или трети път в секцията. С всички се водят учебни занимания. От всички деца 18 са ученици в масовите и 2 в помощните училища. Равнището на интелектуалното развитие (IQ) е изследвано по метода на Терман, адаптиран от Г. Пиръв (1973 г.). Извършени са изследвания на вниманието, паметта и мисловната дейност.

За изследване на устойчивостта и съсредоточеността на вниманието е използван методът на Пиерон—Розер. Изследванията са правени индивидуално. На всяко дете се предлага лист с изображение на 100 фигури, като в първите 4 са поставени определени знаци, които детето трябва да нанесе в останалите празни фигури. При обработка на получените данни се изчислява времето за изпълнение на поставената задача и количеството направени грешки и пропуски по групи в средни стойности. В нашата работа е прието по количеството на грешките да се съди за устойчивостта на вниманието, а от разпределението — за степента на съсредоточаване по време на изпълнение на задачата. По времето за изпълнение на задачата се съди за темпа на умствената работоспособност. Според авторите на методиката се приема, че времето за изпълнение на задачата за децата от училищна възраст (норма) е 2 мин. и 30 сек.

Изследването на обема и точността на слуховата непосредствена памет е извършено по метода на А. Р. Лурия, 1962 г. — заучаване на 10 думи. При всяко изследване наборът е различен, съставен от прости, разнообразни, достъпни, без логическа връзка помежду си 10 думи. Според А. Р. Лурия децата от училищната възраст могат точно да възпроизведат 10-те думи до V повторение. Това приемаме за норма. За обема на паметта се съди от броя на възпроизвежданите от детето думи при всяко повторение на набора. За точността — по броя на повторените и допълнително казаните (нефигуриращи) в набора думи.

Абстрактно-логическото мислене е изследвано по метода „сравнение на понятия“, използван от редица автори от школата на Б. М. Бехтерев (5, 6, 7). На детето се съобщават последователно 5 двойки понятия, подлежащи на сравнение. От него се изисква да каже по какво си приличат и по какво се различават. Обработката на получените данни (отговори) включва изчисляване на процента правилни отговори (умение да се отнасят единични предмети и явления към обобщаващи понятия) при изтъкване на приликите и разликите между предметите при двете наблюдавани групи деца.

РЕЗУЛТАТИ

Оценката на постигнатото равнище на интелектуално развитие показва, че децата със СМ имат по-високи интелектуални възможности от тези със СЕ-Д. IQ за децата със СМ е в границата на слабо развитите или норма (80—95). Тези деца учат в масови училища и са показали добър или много добър успех. При децата със СЕ-Д IQ е в границата на лека дебилност или слабо развитие (69—85). Те се затрудняват значително при усвояване на учебния материал и имат успехи в масовите училища среден или добър, а в помощното училище — много добър.

При изследване на вниманието се установи, че децата със СМ допускат 3 пъти по-малко грешки от децата със СЕ-Д, $P < 0,01$. По своите постижения децата със СМ имат устойчивост на вниманието в границите на възрастовата норма. Разпределението на грешките и при двете групи деца показва тенденция за групиранието им във втората половина на изпълняваната задача, когато съсредоточеността на вниманието намалява.

Средните стойности на времето за изпълнение на умствената задача при двете групи показва, че децата със СМ я изпълняват за 2 мин. и 40 сек., а децата със СЕ-Д — за 4 мин. и 20 сек. Явно е, че децата със СЕ-Д имат значимо по-удължено време на изпълнение на задачата, съпоставени с децата със СМ и с възрастовата норма, при уровень на значимост $P < 0,01$.

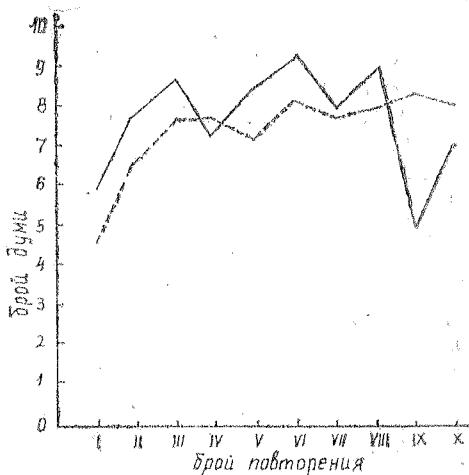
Обем и точност на слуховата неосредствена памет

Даниите за обема на паметта в динамика са представени на фиг. 1. От фигурата личи, че и двете групи деца имат намалени възможности за непосредствено слухово запаметяване. Те не успяват да достигнат до възпроизвеждане на 10 думи след 5 повторения. Със задачата се справят в границата на нормата само 37,50% от децата със СМ и 33,88% със СЕ-Д.

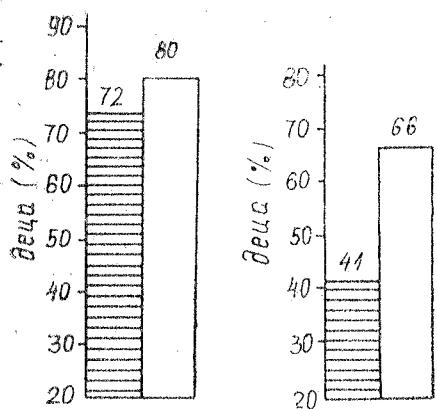
Точността на паметта при двете групи деца също е нарушена. Деца със СМ имат значимо по-точна памет. Те допускат (средно за групата) по 2 повторени думи и не казват думи извън набора, докато деца със СЕ-Д допускат по 4 повторени думи и казват по една извън набора.

Абстрактно-логическо мислене

Резултатите от количеството правилни отговори, дадени от децата при разграничаване на приликите и разликите между двойки понятия, са представени на фиг. 2. И двете групи деца по-добре се справят със задачата да разкрият съществени различия между сравняваните понятия. При децата със СЕ-Д тази тенденция е с уровень на значимост ($P < 0,01$). И двете групи деца значително се затрудняват при търсене на съществената прилика между срав-

Фиг. 1. Динамика на запаметяването
— Matfan, - - - Ehlers — Danlos

Фиг. 2. Брой правилни отговори при сравнение на понятията — в %.

Заприходяваните колонки показват приликата, а белите — разликата. Първата графика — болни деца със синдрома на Marfan, втората графика — със синдрома на Ehler—Danlos

логични нарушения в съединителната тъкан, твърде честа е налице „вялост“ и в психичната дейност.

Проведеното изследване на вниманието, паметта и мисловната дейност показва значителни различия по отношение на възможностите им за изпълнение на умствени задачи. Активното внимание, което е основно условие за всякакъв вид психична дейност, се колебае значително при децата със СЕ-Д към края на опита, което свидетелствува за бързо настъпване на умора, за иеравномерност на психичния темп, за намаление на работоспособността. Това особено ярко се подчертава от удължаването на времето за изпълнение на поставената задача.

И при двете страдания обемът на слуховата непосредствена памет в преоблащащото мнозинство от наблюдаваните деца е намален. Деца със СМ имат по-точна памет, при тях не е налице инертност на основните нервни процеси, каквато се наблюдава при децата със СЕ-Д. Бързото настъпване на умората по време на умствена работа при децата със СЕ-Д се съпътства при всички случаи и с вегетативни промени (силно изразено зачервяване, обилно изпотяване на длани), които допълнително затрудняват изпълнението на умствената задача и свидетелствуват за голямо напрежение при тази група от деца.

Сравнението на понятието лежи в основата на познавателния процес и предполага обобщено познание за съществените признаки на предметите и явленията, т. е. известна степен на отвлечане от техните конкретни свойства. Способността да се сравняват понятията се явява точен показател за състоянието на абстрактното мислене.

При сравнение на понятията и при двете групи деца (значимо по-силно изразено при децата със СЕ-Д) личи невъзможността за използване на усвоените знания при изтъкване на съществените прилики. Този факт показва, че възможностите за аналитико-синтетична дейност са намадени. Деца сравняват понятията по външни, несъществени признаки, което свидетелствува за слабост на обобщаващата функция на мисленето.

няваните понятия. Това е по-силно изразено при децата със СЕ-Д, които само в 41% могат да направят обобщения от висок порядък срещу 72% за децата със СМ ($P < 0,01$).

ОБСЪЖДАНЕ

Нашите системни хистологични и хистохимични проучвания върху структурата на съединителната тъкан при синдромите на СЕ-Д и СМ (2,10) показваха нарушения в нейната цялост. Степенувани, по-дълбоки са нарушенията при СЕ-Д. Те по-трудно се повлияват от лечението. При децата със СМ и СЕ-Д, успоредно с характерната свръхразгъливост на ставите с последваща вялост на движенията, които се дължат на тежки пато-морфо-

и склонност към конкретно мислене, характерно за предучилищна възраст. Много често в отговорите, особено при децата със СЕ-Д, е характерно дори заменяне на сравнението с излагане на известните на детето сведения за предмета, които лоякога са и неточни.

Пример: ябълка — праскова — В. Г., 12 г.

— Ябълката е по-голяма от прасковата. Ябълката е такава, обла. Те си приличат по цвет и по сладкото.

Войник — ловец — И. С., 8 г.

— И двамата имат пушка, ама ловецът убива животни, а войникът убива хора. Войникът е облечен в неговата си такава, а ловецът в друго.

При невъзможност за обобщаване по съществени признания между сравняваните понятия някои от децата категорично отричат възможността да се намери прилика между тях.

Зима — лято — И. С., 13 г.

— Те не си приличат, защото зимата е студ, а лятото е топло. Зимата не можем да се разхождаме, а лятото колкото си искаме.

Подмината на сравнението с описание, неспособността да се отделя същественото, общото между сравняваните неща и явления, показва слабост на аналитико-синтетичната дейност и особено на обобщаващата функция на мисълта, по-силно изразено у децата със СЕ-Д. Невъзможността усвоените знания да се използват при нова мисловна задача подчертава намалена гъвкавост на ума. Децата със СМ често са затворени, малко общителни, изключват се от детския колектив, а децата със СЕ-Д, при които в по-голямото мнозинство не е налице самокритичност, са по-детски наивни, спокойни, безобидни, с преобладаване на положителни емоции.

ИЗВОДИ:

1. При деца със синдрома на Марфен вниманието е устойчиво и съсредоточено в границите на възрастовите норми.

2. Деца със синдрома на Елерс-Данло имат неустойчиво, разсейно внимание. При тях бързо настъпва умора, придружена и с вегетативни промени (зачеряване, изпотяване).

3. Обемът и точността на слуховата непосредствена памет са намалени и при децата, болни от синдрома на Марфен и при тези с Елерс-Данло.

4. Равнището на интелектуално развитие при децата със синдрома на Марфен е в граници на слабо развитие и норма (80—95), а при децата с СЕ-Д — в граници на лека дебилност или слабо развитие (69—85).

5. Деца със синдромите на Марфен и Елерс—Данло имат намалени възможности на абстрактно-логическо мислене. Те по-добре разкриват разликите и по-трудно приликите при сравняване на понятия, което намалява възможностите им за обобщения от по-висши порядък.

ЛИТЕРАТУРА

1. Аризудова, Р., Т. Милковска, Анализ на психичното развитие на деца със синдрома на Ehlers—Danlos. Психология 1977, 1, 60—64.
2. Бойкинов, И. Н., Т. Милковска-Димитрова, И. Цонев, Явления на мезенхимната дисплазия у деца с реуматоиден артрит. Педиатрия 1977 г., 4.
3. Ляпидевский, С. С., Б. И. Шостак, Клиника олигрофении, М. 1973, 73.
4. Лурия А. Р., Высшие коровые функции человека, М., 1962.
5. Мелешко, Т. К., Вариант методики исследования процесса сравнения у больных шизофренией. В сб. Вопросы экспериментальной патопсихологии, М., 1965.
6. Храмцова, С. Т., Апробация методики „Сравнение понятий“ в детской психоневрологии.

ческой клинике. В сборник „Вопросы экспериментальной патопсихологии“. М., 1965, 7. Переилькин, В. И., Особенности процесса сравнения наглядных объектов у детей больных эпилепсией в сб. „Вопросы экспериментальной патопсихологии“, М., 1965. 8. Devre, R., *Pediatrie*, Paris, 1952. 9. Cate W., *Differentialdiagnose von Krankheitssymptomen bei Kindern und Jugendlichen*, Stuttgart, 1961, 372. 10. Milkovska-Dimitrova, T. G. Mihailov, R. Slavova, I. Tonev, *Histogenese et influence therapeutique sur le syndrome d'Ehlers Danlos*, *Pédiatrie* (Lyon), 1970, 25/7, 747—753. 11. Roederer C., *Arch. Fr. Ped.*, 1955, 1, 5.

PECULIARITIES OF ATTENTION, MEMORY AND MENTAL ACTIVITY IN CHILDREN SUFFERING FROM EHLERS—DANLOS AND MARFAN SYNDROMS

R. Arnaudova, T. Milkovska — Dimitrova

The authors have studied the effect of the disease process on attention, direct speech memory and mental activity of 20 children suffering from the syndrom of Ehlers — Danlos and Marfan included in the congenital diseases of the connective tissue.

It was found out that, with children suffering from the syndrom of Marfan, the changes in psychic activity are significantly less evident than with children suffering from the Ehlers — Danlos syndrom.

Children suffering from the Marfan syndrom have a stable and concentrated attention within the age limits. In children suffering from Ehlers — Danlos disease it is unstable and distracted because of a quicker fatigue. The volume and the exactness of aural direct memory are decreased in both groups. Both children with Marfan and children with Ehlers — Danlos present lowered abilities for abstract logic thinking. While comparing, notions, they discern differences better than similarities which lessens their abilities to generalize on a higher level.

The level of intelligence development of Marfan diseased children is within the limits of slow development or norm (80—95) while that of Ehlers — Danlos diseased children is within the limits of dibility or slow development (69—85).

ЛИДЕРСТВО КАТО ОТРАЖЕНИЕ НА ГРУПОВАТА САМООРГАНИЗАЦИЯ В СПОРТНИТЕ ОТБОРИ

Ю. МУТАФОВА—ЗАБЕРСКА

Проблемът за ръководството на спортния отбор като малка група е свързан с изучаването на начините и средствата за организация на взаимодействието и общуването между членовете на отбора. В редица изследвания се засягат различни социално-психични аспекти на ръководството и подчинението — както в учебни, производствени, военни и пр. групи и колективи (Ф. Д. Горбов, Н. С. Жеребова, А. Г. Ковалев, Е. С. Кузмин, Б. Д. Паригин, Л. И. Умански, Я. Л. Коломински, В. Карчфилд, Д. Керч и др.), така и в спортни отбори (И. П. Волков, В. Д. Гончаров, Ю. Г. Мугафова, Ю. Л. Ханин, Г. Ангер, А. Асеи и др.).

Един от основните фактори, определящи актуалността на проблема, е свързан с необходимостта от усъвършенствуване на формите за со-

циален контрол и регулиране на механизмите за социално-психологично въздействие за постигане на максимален ефект от дейността на малките групи въобще и конкретно на спортните.

При подхода към настоящите изследвания са използвани основни моменти от схващанията на съветските психологи (Б. Д. Паригин, Я. Л. Коломински, Н. С. Жеребова, В. Д. Гончаров и др.) за изясняване природата и особеностите на често прилаганите понятия лидерство и ръководство като начини за интеграция и диференциация на груповата дейност. В спортната дейност нерядко срещаме отъждествяване на понятията „лидер“ и „ръководител“. Макар че имат общи черти, необходимо е и тяхното разграничаване.

Феноменът лидерство е свързан преди всичко с отразяването, оформянето и регулирането на междуличностните, неофициалните отношения вътре в самата група. Например лидер не винаги е облеченият с официална власт капитан, но оптималният му ефект е свързан със съвпадането на лидера и капитана в едно лице.

Ръководството винаги предполага и подчинение. Ръководителят е носител на определени функции за регулиране на официалните отношения в рамките на социалната организация. Така например, докато активността на лидера се проявява в самата малка група и се опира на отношенията на симпатия или антипатия на целия отбор или отделни групировки, на признанието или непризнанието, поддръжката и солидарността или негативизма и опозицията, то дейността на ръководителя-тренъор е относително независима от отношенията на групата и излиза извън нея, тя е много по-широва, тъй като ръководителят трябва да се грижи както за атмосферата в спортния колектив, така също за поддържането на много официални и неофициални контакти далеч извън рамките на малката група, за да осигурява условията за успешното и функциониране.

Освен това в процеса на общуване в спортната дейност лидерството възниква при определена съвкупност от условия спонтанно, като нерядко наблюдаваме и стихийна смяна на лидерите (в зависимост от груповото настроение или промяна в отношенията). Ръководителят-тренъор се назначава в резултат от целенасоченото и продължително изучаване и зига-жиране на цяла система от организации и институти. Затова официалното ръководство е по-устойчиво от лидерството.

Освен това влиянието на лидера разчита на първо място на неговия личен авторитет и обаяние, докато ръководителят упражнява и санкциониращо въздействие по силата на социалните функции, с които разполага.

Отбеляните различия не изчерпват специфичните особености на лидерството и ръководството, те не трябва и да се абсолютизират, тъй като се памират в диалектическа връзка и взаимно проникване. Така например ръководителят в дадена група може да бъде и неин лидер. Още повече важи това за спортния отбор, чийто капитан, избран (чрез явно или тайно гласуване) от колектива, съединява в себе си авторитета на неофициалния лидер и качествата на официалния ръководител. С оглед именно на тази специфична особеност в иерархията на членовете в спортно-игровия колектив като малка група, настоящото съобщение се опира предимно на данни от изучаване на лидерството в лицето на капитана. Като неделима част от колектива, редови член в отбора, капитанът изпълнява същевременно редица функции за въздействие върху взаимоотношенията между състезателите.

Материалът е част от цялостно системно изследване на социално-психологичните особености на отбори от „А“ група по Баскетбол, волей-

бол, хандбал, футбол и водна топка (СССР, ГДР, НРР, СФРЮ и НРБ). Използвани за методите: модификация на параметрична дихотомична социометрия по 5 критерия, структурно наблюдение в условията на лейността, естествен и лабораторен психо-педагогически и социално-психологичен експеримент (на петканален хомеостат), независими характеристики (полярни профили).

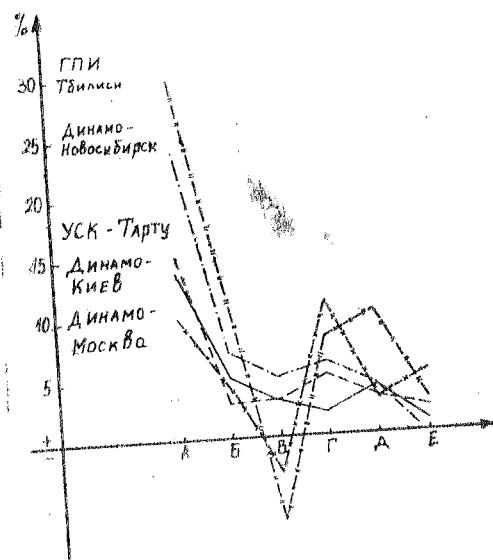
Резултатите от системния социометричен експеримент сочат наличието на ярко изразени отношения на ръководство и подчинение — лидерите в отборите. Наред с официалния лидер — капитана, в някои отбори бяха изявени и т. н. от нас вторични лидери. Понякога те не са социометричните „звезди“ в отбора, но представляват своеобразен актив, в колектива, чиито качества се проявяват при създаването на определена ситуация, например кризисни моменти в играта. Вторичните лидери са авторитетни, с богат спортен опит състезатели, чието компетентно мнение е решаващо в критични или спорни моменти. Те се отличават от по-знатите ни „сituативни“ лидери преди всичко по това, че се проявяват при временно или неочеквано „обезглавяване“ на отбора (отсъствие на капитана или треньора по една или друга причина). Вторичните лидери приемат инициативата в свои ръце и отговорността за последствията. Наличието на вторичните лидери е основен показател за саморганизация на спортния колектив, регулиращи и контролиращи взаимодействието в отбора.

Наред с тях бяха установени и ситуативните — емоционални, функционални или оперативни, интелектуални лидери за различните отбори. Проявата на ситуативните лидери е сравнително краткотрайна и спизодична, в йерархичната стълбица на групата те не винаги са на ѝчните позиции, но въздействието им в определени моменти върху отбора е категорично. Okаза се, че лидерството в спортния отбор може да бъде постоянно и ситуативно, да се представя от един или повече състезатели, което създава богата гама от отношения на лидерство или ръководство. Тези отношения заемат определено място в сложната система от връзки между състезателите и наред с тях образуват цялостната социално-психологична структура (СПС) на взаимоотношенията в отбора. Системният анализ сочи, че СПС е трайна и специфична за всеки отбор организация на различните видове взаимоотношения — подструктури (фиг. 1): А — деловите (официални) отношения на отговорна зависимост, Б — личните, неофициални отношения, В — общуване в процеса на игровото взаимодействие, Г — лидерство и ръководство, Д — разбирателство, Е — ситуативно лидерство.*

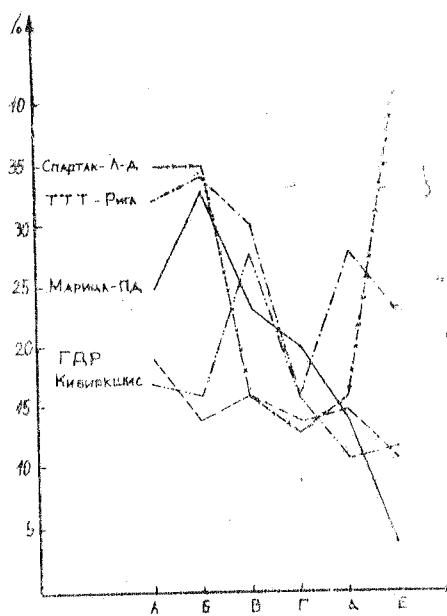
Анализът показва, че ниското равнище на развитие на подструктурата на лидерството (Г) се съчетава с обикновено ниско равнище на всички останали подструктури (фиг. 1). В такива отбори са слаби не само отношенията на ръководство—подчинение, но и по останалите критерии връзките между състезателите са единични, нетрайни, общуването се ограничава само с формалното изпълнение на основните игрови функции. Тук капитанът обикновено е формален лидер, а останалите състезатели не проявяват целеустременост към победата. Естествено резултатността на състезанията е слаба. Отборът, представен на фиг. 1, в продължение на две години засма последното място в класацията, а на следващата загубва право да участва в групата на майсторите.

* Посочените подструктури не изчерпват богатството от взаимоотношения между спортистите. В случая те са разкрити с използваните от нас 5 социометрични критерия.

Друга е картината в отборите с високо развитие на подструктурата на лидерството (фиг. 2). В сравнение с фиг. 1 проличава и значително по-високото развитие на останалите взаимоотношения между съставателните

Фиг. 1. Социометричен разрез на социално-психологичната структура на слабо представилите се отбори

Фиг. 2. Социометричен разрез на водещи в класирането отбори

лите. Няма съмнение, че отношенията на лидерство и ръководство са свързани и зависят в голяма степен от деловите и личните взаимоотношения, от комуникативните връзки и разбирателство между играчите както в процеса на игровото взаимодействие, така и извън спортната площадка. И именно лидерът е организаторът, инициаторът на общуването, т. и. „комуникативен предавател“ (Т. Н. Малковска). Лидерът се явява своеобразно свързващо звено между отделните членове и групировки в колектива: заинтересован от постигането на груповите цели, той оказва влияние върху останалите поради информираността си за всички в групата, поради спортните си качества и личния авторитет.

Става ясно, че развитието на лидерството може да служи като показател за общото равнище на развитие — ниско, средно или високо (Е. С. Кузмин и Н. В. Голубева) — на взаимоотношенията между членовете в отбора. Изследванията на А. А. Русалинова (1968) сочат потърдената по-късно (Ю. Мутафова, 1971) висока корелационна връзка между развитието на СПС на взаимоотношенията на групата, особеностите на ръководството и сплотеността на членовете на групата около капитана на отбора. Спецификата на спортната дейност създава необходимост и условия за такова общуване между членовете на отбора, при което лидерството винаги е свързано с моменти на подчинение, независимо от личните идентичности. Това доближава лидера-капитан до ръководителя, изискващ определена форма на поведение и дейност не само в колектив-

ва, но и извън него. В това се състои огромното възпитателно въздействие на спортния колектив върху отделната личност.

За всички отбори обаче, без изключение, прави впечатление никога равнище на развитието на подструктурата на лидерството (Γ) в сравнение с останалите подструктури. Същото важи и за ситуативното лидерство (E). Причината за това според нас е, че той отразява наличието на определена самоорганизация в отбора, която е толкова по-голяма, колкото са развити отделните звена на взаимоотношенията — при нея ролята на лидер се свежда до контролиране и координиране на общуването между отделните сътезатели за успешното постигане на целта. Налице е фактически самоуправление на колектива. В подкрепа на тази теза са и контролните ни изследвания с начаващи отбори — там лидерът доминира над останалите, всеки разчита на авторитетния капитан, оповава се на него, в резултат на което се подтиска самостоятелното и творческо вземане на решение, самоинициативата.

В социално-психологичната характеристика на лидера-капитан могат да се разграничат т. н. официални (делови, социални) и неофициални (личностни, психологични, емоционални, интими) признания. Така капитанът може да бъде или не и неофициален лидер, което се определя от позицията и функциите, които има да изпълнява съобразно деловите — игрови, физически, технически, общосътезателни и специфични психически качества. В същото време той може да бъде или не и емоционалният лидер в отбора, събиращ като във фокус симпатиите на сътезателите върху основата на общи интереси, дружба, съвместна дейност и извън спорта. Наблюденията сочат, че пълното съвпадане на официалното и неофициалното лидерство в лицето на капитана оптимизира организацията на дейността, благоприятствува успешния ход и победата в спортиста борба, докато частичното и формално ръководство създава дезорганизация, възникват разногласия и конфликти в процеса както на самата спортно-сътезателна дейност, така и в колективния младежки живот. В такива случаи отборът може да се превърне в неуправляема група, което се съпътства от най-неприятни последствия, първото от които е незадоволителното представяне на сътезания.

Направените изследвания потвърдиха установеното от други автори, че съвпадането на официалното и неофициалното лидерство в лицето на капитана на отбора представлява важно условие за ефективната организация и ръководство на спортния отбор (И. П. Волков, 1968, Ю. Мутафова, 1969, 1971, 1974; В. Л. Гончаров, 1970). Освен това лидерството не е, така да се каже, пожизнена длъжност; в конкретните условия на играта определен спортист поема функциите на лидер, но щом тези условия се изменят и по една или друга причина той не е в състояние да ги изпълнива, самият той се превръща в подчинен. В такива именно случаи е необходимо наличието на вторични лидери в отбора (Ю. Мутафова, 1969), тъй като в своята работа треньорът се опира на активността на авторитетен актив, представляващ ядрото на организирания спортно-игрови колектив. Обикновено измежду членовете на актива се издига и новият, по-авторитетен капитан на отбора, когато обстоятелствата са наложили това. Наличието на вторични лидери се оказва особено полезно и даже необходимо за създаването на здрава организация и диференциация на функциите за контрол и интеграция. Съществуването на вторичните лидери е от изключително значение за отбори, чиито капитани често отсъствуват от тренировъчния процес поради участие в националния отбор или поради други причини.

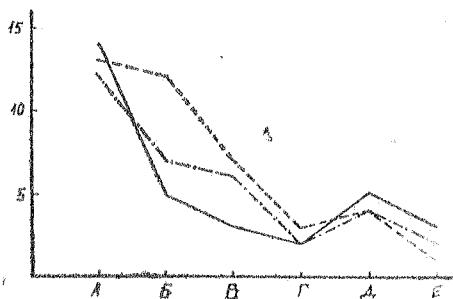
Най-елементарната форма на подструктурата на лидерството и ръководство е свързано с наличие на капитан — формален (недействителен) лидер на фона на общността на задачите на дейността и точното разпределение на игровите функции и роли. Такова е състоянието в един от наблюдаваните отбори: през целия период на изследване не бе забелязано активизиране на подструктурата на ръководство (Г), което говори по-скоро за отсъствието ѝ (фиг. 3). При това несъвпадането на официалното и неофициалното лидерство в отбора, както показват резултатите от изследванията, се отразява отрицателно не само върху резултатността при участие в състезание, но и върху характера на взаимоотношенията в отбора, понижаване общото ниво на СПС. В конкретния случай се стига и до разпадането на малката спортна група, отбор, отпаднал от групата и престанал да функционира като едно цяло.

Съвпадането на официалното и неофициалното лидерство на отборите плюс взаимното разбирателство и дружба между състезателите създават по-стабил-

на основа за организация на групата, а наличието на вторични лидери поддържа взаимоотношенията между състезателите на съответно на изискванията на дейността и условията равнище. Такива отбори обикновено се състоят от авторитетни, с изявени качества и индивидуалност спортисти, а официалните и неофициалните отношения са ясно разграничени и определени. В такива отбори състезателите се обединяват върху основата на общата цел, интереси, ценностни ориентации, на значителна информационна взаимосъвързаност (1971) между тях. Те притежават по-голяма дееспособност, по-голямо умение да нивелират индивидуалните различия във вкусовете, мненията, привичките. Тук действува социално-психологичният закон: формираният колектив разполага със значителна възпитателна сила по отношение на влиянието върху отделните членове. Ролята на капитана се свежда преди всичко не до необходимостта да командува сътборниците си, а да наблюдава, да контролира, навреме да даде оперативна информация и пр. Наличието на ядра от авторитетни играчи с голям спортен опит и квалификация води до прерастването на подструктурата на ръководство в най-висшата си ефективна форма — самоуправлението на отбора.

Два примера за полярна илюстрация на характерни за взаимодействието между състезателите особености: на фиг. 4 и 5 са представени социограмите на два баскетболни отбора, построени на принципа: в центъра — капитанът, около него — основният състав (ядрото на актива), в края — резервите.

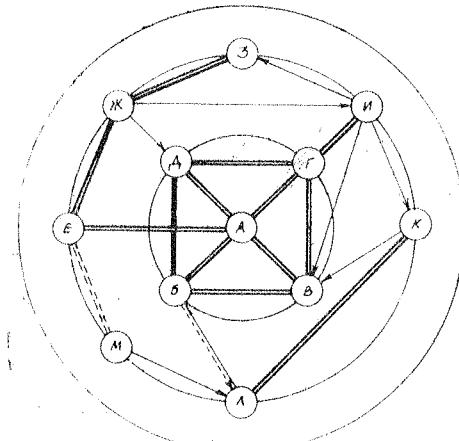
В графиката на отбора (фиг. 4), класиран се на челно място на републиканско първенство, е изразена здравата свързаност на колектива — преобладават взаимните положителни избори. Капитанът (А) ръководи при съдействието на вторичните лидери (Б, В, Г и Д), организира отбора

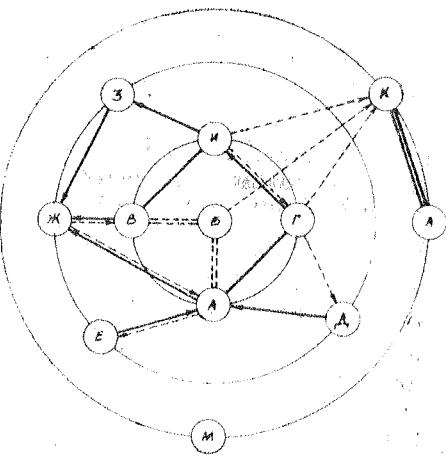
Фиг. 3 Динамика на социално-психологичната структура на отбора „А“ отпаднал от „А“ група отбор 1968 г., 1970 г., 1969 г.

чрез личния пример на себераздаване и самоусъвършенствуване. Наблюденето и експериментът на хомеостат потвърдиха, че лидерът-капитан е източник на оперативна и положителна оценъчна информация, оптимизира психологичната атмосфера при експерименталните условия на състезанието. Съчетава официалното и неофициалното лидерство в отбора.

Фиг. 5 показва дезорганизираната малка група с формален лидер Б, който е изолиран от общуването и фактически е представител на отрица-

Фиг. 4

Фиг. 5

телния актив. Липсва каквато и да е действена или словесна стимулация, насочена от него към останалите. Отборът, отпаднал от „А“ група, остава без лидер и се разпада.

Анализът на ръководната функция на капитана за всеки от изследваните отбори позволява да бъдат установени различни стилове за ръководство (1970). В много случаи се наблюдава явлението на пренос на стила на ръководството — например либералният или автокритичният характер на действията на капитаните съответствува на стила на ръководство на техните треньори. От друга страна, характерът, маниерът на поведение на капитана — признат лидер, се отразява върху характера на взаимодействие в целия отбор. Например самоотвержеността на действията на капитана в един от отборите, стигаща до самопожертвуващост, стана неотделима характеристика в стила на игра на всички състезатели в отбора. Ето как лидерът създава нови отношения в отбора, зафиксирани в по-късните ни изследвания в нова подструктура на СПС за отборите.

По такъв начин ръководството на треньора и капитана има съществено значение за формирането на едни или други взаимоотношения между състезателите в отбора в условията на игровата и извънигровата дейност. Често отношението на състезателите към капитана зависи от отношението, което те имат към своя треньор. То се изразява в удовлетвореността или неудовлетвореността им от начина, по който се отнася към тях. Показателни в това отношение са резултатите, получени за един от въпросите на направената ретроспективна анкета относно оценката на

състезателите за треньора. Таблица 1 сочи типичния характер на отношението към треньора в два от отборите. Най-висока е удовлетвореността от треньора в отбор „А“: треньорът е авторитетен, признат ръководител, неговата дума е закон, личните му вълнения и тревоги се преживяват от всички спортисти. Противоположна е картината в отбор „Б“. Недоволството на състезателите от треньора придобива дори аморален израз, като те едвали не се радват на заболяването на треньора и това че той се намира в болница. С надежда приемат те в свой колектив новия треньор.

Наблюденията над

отборите потвърдиха установения в социалната психология факт (А. Л. Свенцицки 1969), че високателността на ръководителя — треньор и капитан, се оце尼ва от подчинените като положително качество и се отразява по определен начин върху взаимоотношенията им.

Даниите от наблюдението и анкетата свидетелствуват, че капитанът е признат лидер, част от колектива само тогава, когато живее с колектива, явявайки се ръководно лице при взаимодействията и взаимоотношенията между състезателите в развитието на малката спортна група в сплотен колектив. В противен случай той остава изолиран от общуването на отбора. И макар често отрицателното отношение на колектива към капитана (или треньора) да не се разкрива външно и отчетливо, то съществува под формата на т. н. „скрит конфликт“, водещ отбора към разединяване.

В това отношение методът на полярните профили категорично сочи съвпадането на оценките на капитана и сътборниците в колективите с авторитетни, признати лидери — организатори на дейността. Минималните различия все още не говорят за конфликти. Силно изразени са те в изоставащите отбори, в които неудовлетвореността на капитана и състезателите е взаимна. В тези случаи се оказва, че ниското развитие на цялостната СПС е свързана с рязко изразен скрит външен конфликт (самооценката е по-висока от груповата оценка) — показател за дезорганизацията, липса на взаимно разбирателство, нарушаване на деловите и личните взаимоотношения.

Подробният анализ на данните от полярните профили разкри интересна картина. Според направените от лидерите оценки става възможност да бъдат обособени в три групи: лидери със силно завишена самооценка и занижени оценки на останалите състезатели; съвпадане или приближаване на самооценките на лидерите с оценките на другите; високи самооценки и също такива оценки на действително силните, ярко изявени състезатели, както и на вторичните лидери в отбора.

В първия случай можем да говорим за изразен индивидуализъм, във втория — за наличието на колективизъм у лидерите, в третия — за до-

Таблица 1

Отговори	Брой на отговорите по брой на възможните отговори (144)	
	отбор „А“	отбор „Б“
Да, удовлетворява	137	6
Само понякога	4	27
Не, не удовлетворява	1	9
Общо получени отговори	142	42

миниране на целеустремеността към победа, която се постига с усилията на най-добрите сътезатели.

Подобен род индивидуалности установява и В. Д. Гончаров (1973), и за нашия случай можем да приложим предложените от него категории: лидери съответно за трите групи: „самоориентирани“ — спортният отбор е място преди всичко за лична изява, източник на лична слава; „взаимоориентирани“ — опиращи се на силата на колектива и „целеориентирани“ — най-активно стремящи се към целта, независимо от средствата.

Оказа се, че преобладаващото мнозинство от изследваните лидери се очертават от типа на „взаимоориентираните“ (и малка част — в целеориентираните личности) — най-важно за тях се явява запазването на единомислието и единодействието, хармонията в колектива в името на победата.

За оптимално лидерство бихме говорили вероятно при съчетаването на трите характеристики в един индивид плюс голям сътезателен опит, спортино майсторство и престиж в отбора. Само такъв лидер е в състояние да запази своето положение на водеща личност през целия процес на формиране и развитие на колектива както през различните етапи на подготовката, така и в отделните фази; начална — компилектуването на състава и крайната фаза — смяна на поколенията (Ю. Г. Мутафова, 1968).

Следователно изключително важен е въпросът за избора на капитана. Нашите изследвания потвърждават данните на В. Д. Гончаров: в повечето случаи за капитан се избира най-опитният играч (съответно 53% и 47% от случаите в мъжките и женските отбори) или най-силният на даден пост (47%—67%), или лидерът в едно от звената (най-често нападението) (41%—60%), или лидерът на отбора като цяло (51%—53%). Практиката сочи, ченерядко се избира най-дълго играещият в отбора спортист или този, който е лидер извън игровото общуване. В такъв случай неговото влияние върху останалите членове на отбора е твърде слабо, а цялата му дейност се свежда до изпълнение на неспецифични функции, което не се отразява съществено върху формирането на СНС на взаимоотношенията вътре в отбора.

Виждаме следователно, че лидерството определя в голяма степен официалната организация на спортния колектив, тъй като освен редови член на отбора лидерът се явява, от друга страна, и неин ръководител. Оттук произтичат и големите изисквания към дейността на лидера, които засягат всички сфери във функционирането на колектива. Такава интеграция обаче на различните функции на лидера-капитан е рядко явление. Необходимо е да се създадат условия за формирането и усъвършенстването на личностните и спортно-игровите качества на всички членове в отбора, за да се изяви потенциалният лидер, отговарящ в най-висока степен на тези изисквания.

Като имаме предвид разгледаните видове лидери, трябва да се каже, че не бихме могли да ги класифицираме като „положителни“ или „отрицателни“ личности въобще. Социално-психологичните особености, благодарение на които те са проявили една или друга активност, са резултат от конкретните условия, формирали тяхното поведение (бе посочена например ролята на треньора, а съществуват още много фактори). Променянето на тези условия вероятно ще предизвикало адаптация към тях и съответно нов стереотип на активност. Така например капитанът, признат лидер в своя отбор, може да се окаже редови, а дори и изолиран член в друг отбор. Затова трябва да се разчита на колектива, който

издига от своята среда най-авторитетните, а при необходимост намира достойни заместници в лицето на вторичните лидери. Това трябва да се знае и има предвид преди всичко от треньора-ръководител, насочващ връзките между играчите за взаимното им влияние един на друг с цел усъвършенстването на личностните и професионалните качества на целия отбор. Така за сплотяването на сътезателите основното усилие е обединяването усилията на треньора и капитана като фон и пример за самоорганизацията в спортно-игровия колектив.

LEADERSHIP AS A REFLECTION OF GROUP SELF-ORGANIZATION

Y. Mutafova — Zaberska

The problem of the relationship between guidance and subordination, studied in the most general aspect, is of greatest importance for the organization of the activity in every small group. The question of leadership, as a particular case of this problem, is especially up-to-date for the sports groups. The specific relations and differences between guidance and leadership in sports teams are studied theoretically and the experimental results obtain from the long years of research but the methods of sociometrics, observence, polar profiles, homeostat, etc. are summed up. The peculiarities of leadership are found out as well as their reflection on the whole social and sociological structure of the teams under study. The specific features of the different types of leaders are described (purpose-orientated, self-orientated and mutually orientated) as an objective prerequisite for the creation of a certain direction in communication and development of the whole collective.

РЕЦЕНЗИИ

„ПСИХИЧЕСКИЯТ КЛИМАТ В ТРУДОВИЯ КОЛЕКТИВ“¹

На Декемврийския пленум на ЦК на БКП (1972) бяха поставени съвсем подчертано проблемите за функциите на трудовия колектив и неговото място в осъществяване не само на производствените задачи, но и за цялостното формиране и изграждане на личността. Още по-подробно и всестранно бе разгледана ролята на трудовия колектив за формирането на личността на Февруарския пленум на ЦК на БКП (1974).

Във връзка с тези проблеми бе подчертано значението на изграждане на здрав социалистически социално-психически климат в трудовите колективи. След Националната партийна конференция за необходимостта от усъвършенствуване организацията на труда тези проблеми добиват още по-голямо значение.

Книгата на проф. д-р Филип Генов „Психическият климат в трудовия колектив“ обобщава една огромна изследователска работа, извършена под негово ръководство, в един период от 4–5 години. В тази работа са били обхванати голям брой производствени колективи от Пловдивски, Сливенски и Ямболски окръг, а също така и от град София. На основата на изключително широк кръг от изследвани лица са направени точни научни обобщения за ролята и значението на комплексните фактори, които влияят за създаването на здрав психически климат, а оттам и за повишаване производителността на труда.

Тази солидна научноизследователска работа, както и богатата теоретична разработка на проблемите,

свързани с трудовия колектив, са да ли възможността на автора да постави и разработи всестранно и задълбочено проблемите за същността и специфичните особености на психическия климат, като психически феномен, за основните фактори, които го обуславят, както и за влиянието му върху производителността на труда, общото състояние на производството и социалния живот в трудовия колектив.

Авторът разглежда широко въпроса за определението на психическия климат и подчертава неговата сложност и многостранност. За него психическият климат не е само емоционално състояние, нито само съвкупност от междуличностните взаимоотношения на членовете на колектива, както някои автори го представят, а „своеобразен, сложен, многострурен, многомерен и многостепенен психически феномен“, който характеризира за определен период дадено човешко обединение. Той се образува в зависимост от влиянието върху членовете на това обединение на: **вида, насочеността, интензивността и силата на разнообразните фактори от макро- и микросредата и социалната им практика.** Това влияние се преучупва през съвкупността от вътрешни условия на отделните личности и обединението, като цяло, и предизвиква определени психически състояния, които определят тяхната мобилизиационна готовност и активност за изпълнение на основните им социални функции (с. 24).

Изхождайки от тази широка постановка за същността на психическия климат, авторът подчертава, че психическият климат може да бъде раз-

¹ Ф. Генов — Психическият климат в трудовия колектив, С. Профиздат, 1977 г., 215 с.

гледан и оценяван от различни гледни точки и да се правят различни класификации на видовете психически климат. Главното и основното обаче, според автора, което действително има най-голямо значение, е да се търсят основите на благоприятния социалистически психичен климат, а не изобщо на „топлия“, „приятния“ и пр. психичен климат, без отношение към неговата политическа и нравствена основа.

Изключително богато и съдържателно е разгледан въпросът за показателите при оценяване ефективността на психическия климат в трудовия колектив. Тези показатели са разгледани подробно в различните аспекти на изпълнение на трудовата, политическата, социално-битовата и възпитателната функция на колектива. Още по-богато и многостранно са разгледани основните фактори, които обуславят психическия климат. Тези основни фактори са послужили по-нататък на автора за подобно изложение на данните от изследванията и представляват отделни глави от книгата. Особено подробно са разгледани мотивите за труд и активност в дейността, организацията на труд, взаимоотношенията между работниците, взаимоотношенията между работниците и техните непосредствени ръководители.

Ще посочим само някои от тези дани и изводи, за да се види значимостта на проблема за изучаване и управляване на психическия климат, както и големият принос на автора за научното доказване на тази значимост.

Разглеждайки ролята на съвместимостта между членовете на колектива, авторът посочва, че разбирателството със съседа по работа например има съществено значение за изпълнението на плановете. При изследването, направено в Пловдивски окръг, коефициентът на корелация между разбирателството на работниците със съседа по работа и произ-

водителността на труда е 0,52 (с. 137).

Авторът прави много подробна класификация на видовете съвместимост и подчертава ролята и значението на този фактор за производителността на труда и общото добро психическо състояние на членовете на колектива.

Голяма е ролята на взаимопомощта в трудовия колектив както за производителността на труда, така и за доброто самочувствие на членовете на колектива. Авторът посочва например, че относителният дял на работниците, изпълнили нормите си над 100%, и получили помощ е 48,4%, докато при тези, на които колективът не е помогнал, е само 34,9%. Тъкмо обратното се наблюдава при сравняване относителния дял на изпълнили нормите си под 100% (с. 151).

Голяма е ролята и на приятелство. В Сливенски окръг относителният дял на работниците, които имат приятели и изпълняват нормите си над 100%, е 49,8%, докато на тези, които нямат приятели, е 39,3% (с. 157).

Авторът се спира подробно и на проблема за недоразуменията между работниците, за тяхната същност и причини, както и за влиянието им върху производителността на труда. Така например от работниците, посочили, че са имали недоразумения от лично естество, 30,7% са изпълнили нормите си до 100%, а само 29,3% — над 100%. Докато при нямащите недоразумения процентите са съответно 21,2% и 46,14%. Налице е умерена, и то отрицателна зависимост, като коефициентът на корелация е $r = 0,39$ (с. 167).

Много ценен е опитът да се разгледа ролята на обществените организации и по-специално на профорганизацията за заздравяването на психическия климат.

Посочено е например влиянието на партийната, комсомолската и профсъюзната организация за сплотяването на трудовия колектив, за повишаване на производителността на труда.

Ролята на профорганизацията е разгледана при почти всички основни проблеми. Така например коефициентът на корелация между добрата дейност на профорганизацията и изучаване опита на първенците е $r=0,56$ (с. 101). Особено голяма е дейността на профорганизацията за поощряването на първенците в труда, а също така и благоприятното му отразяване върху психическия климат (с. 106).

Интересни са и данните за ролята на взаимоотношенията между работниците и техните непосредствени ръководители. Ще посочим само данните, свързани с помощта на прекия ръководител по лични въпроси. Относителният дял на работниците, посочили че техният прям ръководител ги изслушва и подпомага по лични въпроси и че те изпълняват нормите си под 100%, е сравнително най-малък (22%), а най-голям при тези, които са изпълнили нормите си над 100% (48,8%) — с. 189. Тъкмо обратното се получава в случаите, когато ръководителят ги подпомага по лични

въпроси. Тук относителният дял на изпълнилите нормите си до 100% е най-голям (46,2%), а на тези — над 100%, е най-малък (30,8%).

Биха могли да се дадат и редица други данни, но и посочените са достатъчни, за да се види изключително голямата научна доказателствена стойност на книгата на Ф. Генов.

В заключение ще подчертаем, че книгата „Психическият климат в трудовия колектив“ е изключително временна и ще послужи не само на научните работници за изясняване проблемите около същността, признанието на психическия климат и методите за неговото изследване, но и на многобройните стопански, партийни, профсъюзни и комсомолски ръководства на трудовите колективи, за да подобрат управлението на колективите, да повишат производителността на труда и доброто психическо състояние на членовете на тези колективи.

П. ВАСИЛЕВ

НАУЧЕН ЖИВОТ

СИМПОЗИУМ „ПОЗНАНИЕ И ПАМЕТ“ В БЕРЛИН И V КОНГРЕС НА ПСИХОЛОЗИТЕ В ГДР

Психолозите в ГДР работят и творят под знака на две забележителни събития — 30-годишния юбилей на първата свободна германска държава на работниците и селяните (1949-79) и предстоящия ХХII световен конгрес по психология през 1980 г. в Лайпциг, където към Лайпцигския университет е открита първата психологическа лаборатория в света (1879). Във връзка с двете събития психолози-специалисти сега отчитат своята дейност, анализират състояние и качество на разработки, теоретическо равнище и практическа действеност на трудовете в тази област на знанието с голямо фундаментално и приложно значение, обсъждат решения и перешени проблеми, чертаят перспективи за бъдещето.

В столицата на ГДР и по-специално в Хумболдтовия университет, в който по традиция се занимават с проблема за паметта, се състои симпозиум на тема „Познание и памет“. Специалистите осветлиха важни аспекти на проблема, във връзка с който проф. д-р Фридхарт Кликс, директор на секция „Психология“ към Хумболдтовия университет, постави за разглеждане редица съществени въпроси—функции на паметта и нейната функция да „води“ възприятието при получаването на информация, да осигурява преработката и съхраняването ѝ, разбиране в структури и елементарни процеси при езиково разбиране, видове съхранения на знания, краткотрайна и дълготрайна памет и значението на трите фактора: биологично минало, еволюционна история, наследственост, обществено придобити знания, информация като логич-

но-понятийни връзки, изградени по пътя на учене, социално наследявани главно чрез речта (историческо познание, прийоми за смятане, езиково наследство и т. н.), индивидуален опит („впечатления“ за събития, лица, оценки и решения като следствие на сензорно-моторна активност и реакции).

От 7 до 9 февруари в Берлин се състои и V конгрес на Дружество то на психолозите в ГДР с цел да се представят постиженията в психологическите изследвания и практиката, които имат значение за решаване на важни задачи в различни области на развитото социалистическо общество. При откриването на конгреса 900-те участници бяха сърдечно поздравени от ръководителя на отдел „Наука“ при ЦК на ГЕСП Ханес Хьоринг и от министъра на висшето и специално образование проф. Ханс Йоахим Бьоме. След встъпителен доклад на проф. д-р Герхард Енгел, заместник-министър на висшето и специалното образование, председателят на психологическото дружество и директор на Института по педагогическа психология при АПН в ГДР проф. д-р Адолф Косаковски направи информационен обзор за постиженията и тенденциите на развитие на психологическите науки в ГДР, за прилагането на постигнатите резултати в много сфери на обществения живот. Във връзка с изследванията по история на психологията и психологическото наследство, особено важни с оглед предстоящия ХХII световен психологически конгрес, проф. д-р Ханс Хибш прочете доклад за Вилхелм Вунд, който основава преди 100 години в

Лайпциг, първия психологически институт в света. Участниците в конгреса единодушно приеха и изпратиха писмо до генералния секретар на ЦК на ГЕСП и председател на Държавния съвет на ГДР Ерих Хонекер, в което се задължават да вложат всички свои сили за реализиране решенията на IX партиен конгрес на ГЕСП за по-нататъшно укрепване на Германската демократична република. Делегатите на конгреса, разпределени в пет секции — педагогическа психология, трудова и инженерна психология, клинична психология, социална психология и обща психология — задълбочено обсъждаха психологически проблеми на комунистическото възпитание, на рационалната организация на труда с оглед повишаване работоспособността на чове-

ка и формиране на многостранично развита личност, на колектива и неговото ръководство и др.

Тридневните пленарни и секционни заседания, на които бяха изнесени приблизително 80 доклада, показваха, че психологите в републиката са разработили през последните години голям брой практически насочени трудове. Преизбраният председател на Дружеството на психологите в ГДР проф. д-р А. Косаковски посочи, че най-важна задача сега е да се координират усилията за още по-интензивни изследвания в отделните практически области и да се обърне особено внимание на междудисциплинарната съвместна работа и на кооперирането с колегите-специалисти от братските социалистически страни.

Л. Д.

Академик АЛЕКСЕЙ НИКОЛАЕВИЧ ЛЕОНТИЕВ

Световната психологическа общественост понесе тежка загуба. Почина академик Алексей Николаевич Леонтиев, доктор на психологическите науки, професор, декан на факултета по психология при МГУ, бележит психолог на Съветския съюз, известен у нас и в целия свят като един от основоположниците на марксистко-ленинската психологическа наука.

А. Н. Леонтиев е роден в Москва през 1903 г. През 1924 г. завършва Московския университет, а през 1941 е професор по психология в МГУ. През 1945 г. проф. Леонтиев завежда катедра „Психология“ при философския факултет, а през 1966 е декан на факултета по психология, за чието създаване той има изключителни заслуги.

В продължение на повече от 50 години плодотворна работа А. Н. Леонтиев внесе ценни приноси в развитието на съветската психология. Още в 20-те години, в тясно сътрудничество с Л. С. Виготски и А. Р. Лурия,

той разработва получилата след това широка известност и приета от много психологи теория за културно-историческото развитие на човешката психика. Подхождайки творчески към по-нататъшното развитие на тази теория, А. Н. Леонтиев обогати почти всички клонове на психологическата наука, оставяйки зад себе си огромно теоретично наследство за общата, експерименталната, еволюционната, възрастовата, педагогическата, трудовата и инженерната психология.

С помощта на смели опити А. Н. Леонтиев пръв показва още през 30-те години, че усещането за неусещан преди това дразнител се появява, когато стане сигнал за друг дразнител с положително или отрицателно значение за субекта.

Една от големите заслуги на акад. Леонтиев към психологическата наука е в установяването на общата картина на психичното развитие и в установяването на кардиналния момент — възникването на съзнанието на

човека. В своята забележителна работа „За историческия подход в изучаването на човешката психика“ А. Н. Леонтиев формулира ясно основните положения за принципното, качествено различие на психиката на човека от психиката на животните. Той издигна положението за формирането на психиката на човека като процес на „присвояване“ на обществения онт от отделния индивид, подчертавайки по такъв начин значението на водещата роля на обучение-то в психичното развитие на човека.

В учението за психичното развитие на детето А. Н. Леонтиев въведе понятието за „водещата форма на дейността“, което определя насоката, възможностите и мярката на развитие на отделните психични функции. Тези и още редица теоретични постановки акад. А. Н. Леонтиев обобщи в широко известната монография „Проблеми на развитието на психиката“, преведена у нас преди три години. За тази монография съветското правителство присъди на акад. Леонтиев най-високата научна награда — Ленинска премия.

Важен принос на А. Н. Леонтиев в психологическата наука е създадената от него теория за единството и строежа на външната практическа и вътрешната, умствена психическа дейност. В контекста на тази теория на Леонтиев се съдържат много постановки, теоретични изводи, понятия и категории, с които той обогати научната психология. А. Н. Леонтиев въведение в психологическата наука категорията „предметна дейност“ и откри огромни възможности за свързване на психологическите знания със социалистическото строителство. Зад-

но с това той пръв даде научно-материалистическа интерпретация на понятието „действие“, определяйки го като единица на дейността на човека, възникването на която свидетелствува за появата на основната, обществена по природата си „единица“ на човешката психика — съзнанието.

Едновременно с научния анализ на действието, акад. Леонтиев въвежда в психологичната наука и понятието операция, означавайки с него обществено изработените „начини за осъществяване на действието“. Тези и още редица понятия и методологически положения А. Н. Леонтиев обобщи само преди три години в знаменитата си монография „Дейност, съзнание, личност“, която също за чест на нашата психологическа общественост неотдавна беше преведена.

А. Н. Леонтиев е участник в много международни и всесъюзни конгреси, конференции и симпозиуми, където той неизменно и с голям успех представяше чрез доклади и лекции съветската психологическа наука.

А. Н. Леонтиев многократно е удостоен с високи правителствени награди, ордени и медали на Съветския съюз, а през 1963 му беше присъдено почетното звание „Лауреат на Ленинска премия“. Той се ползваше с голям международен авторитет, израз на което беше избирането му за почетен доктор на Парижкия университет и почетен член на Унгарската академия на науките.

Светлата памет за Алексей Николаевич Леонтиев, изтъкнатия съветски психолог, голям учен, комунист и прекрасен човек ще остане за винаги в сърдцата и на българските психологи.

ЗА СВЕДЕНИЕ НА АВТОРИТЕ

Материалите, които се изпращат за публикуване в списанието, трябва да отговарят на следните изисквания:

- да не са публикувани в други печатни издания.
- да са изложени в обем не повече от 10—12 страници, а научните съобщения—6—8 страници (по 30 реда на пишеща машина). Ръкописите да се изпращат в два екземпляра. В посочения обем се включват и таблиците, фигурите и литературата.
- фигурите да са начертани на плътна бяла хартия с плътни линии с черен туш в машаб 2:1. Надписите към фигурите да бъдат на отделен лист. На гърба на всяка фигура да се пише номерът ѝ, заглавието на статията и името на автора.
- заглавията на таблиците да бъдат кратки и да се изписват пълно всички наименования на графите.
- списъкът на литературата трябва да съдържа само имената на авторите, които се цитират в статията.
- да се изпраща кратко резюме на материала — до 10—12 машинописни реда.
- да се посочват трите пълни имена на автора, месторабота и адрес.

Публикуваните материали се хоноруват. Непубликуваните не се връщат на автора.

СОДЕРЖАНИЕ

Общая и социальная психология	
1. СЛАНИКОВ И.В. — Общение и атеистическое воздействие	65
2. ЧУРОВСКИ Д. — О проблеме структуры и функций бессознательного	72
3. ОКТОМВРИЙСКИ ГР. — Некоторые соображения по отношению природы воображения	80
Педагогическая и возрастная психология	
4. БАТОЕВА Д. — Особенности адаптации детей к обучению	84
5. ТАТЕЗОВ Т.—Динамика эмоционального состояния детей двух-трех-летнего возраста при непосредственных положительных и отрицательных воздействиях	90
Психология труда	
6. КУСЕВ И.В.—Исследование динамики свойств внимания операторов ТЭЦ	96
7. ИВАНОВ П.—О мотивах и способностях работников административно-управленческого аппарата при внедрении АСУ	103
8. ПОНАМАРЕВА Р. А. — Психологические требования профессиональной подготовки учащихся в средних ПТУ	109
Медицинская и спортивная психология	
9. АРНАУДОВА Р., МИЛКОВСКА Т.— Особенности внимания, памяти и мышления у больных детей синдромами Элרס-Данло и Марфан	115
10. МУТАФОВА Ю. — Лидерство как отражение групповой самоорганизации в спортивных командах	122
Критика и рецензии	
11. ВАСИЛЕВ И. — Психологический климат в трудовом коллективе	130
Научная жизнь	
12. Л. Д. — Симпозиум „Познание и память“ и V конгресс психологов в ГДР	133

CONTENTS

General and social psychology	
1. IV. SLANIKOV—Communication and atheistic influence	65
2. D. CHUROVSKI—On the problem of the structure and functions of involuntary	72
3. G. OKTOMVRIYSKI—Some concepts related to the nature of imagination	80
Pedagogical and age psychology	
4. D. BATOEVA — Peculiarities of children's adaptation to education	84
5. T. TATY佐OV — Dynamics of the emotional state of children, aged 2—3, under direct positive and negative influences	90
Psychology of labour	
6. I. KUSEV — A study of dynamics in the properties of attention in Thermal power station operators	96
7. P. IVANOV — On the motives and abilities of the administrative and managing staff in Automatic management system application	103
8. R. A. PONOMARYOVA — Psychological requirements to professional training of workers in high professional technical schools	109
Medical and sports psychology	
9. R. ARNAUDOVA, T. MILKOVSKA—Peculiarities of attention memory and mental activity in children suffering from Ehlers Danlos and Marfan syndroms	115
10. Y. MUTAFOVA — Leadership as a reflection of group self-organization	122
Review	
11. P. VASILEV — Psychological climate in the labour collective	130
Scientific life	
12. L. D. — Symposium „Cognition and memory“	133